

SZÉKESFEHÉRVÁRI SZEMLÉ 1 9 3 7.

SZERKESZTETTE

MAROSIARNOLD és DORMUTH ÁRPÁD

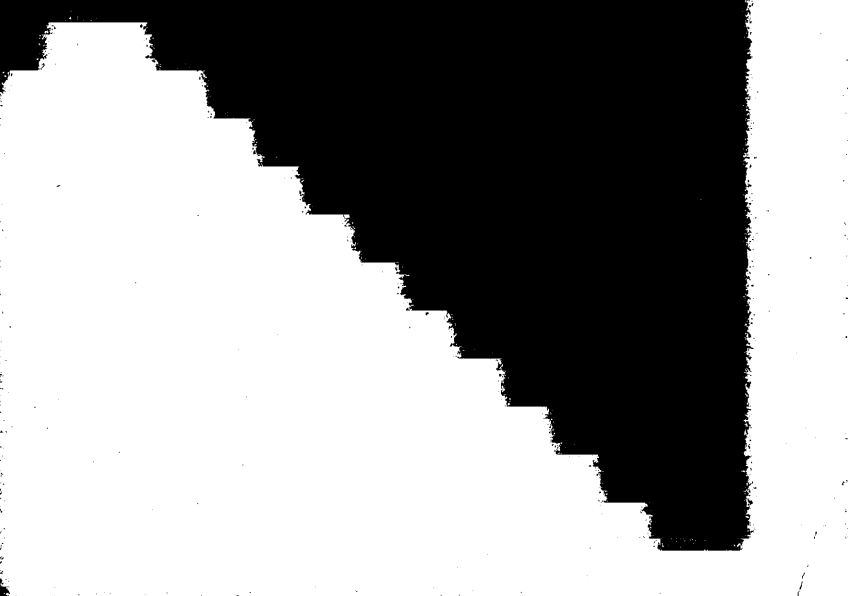
K I A D T A

A FEJÉRVÁRMEGYEI ÉS SZÉKESFEHÉRVÁRI
MUZEUMEGYESÜLET.

V I I . K Ö T E T .

Készült DEBRECZENYI ISTVÁN könyvnyomdájában
SZÉKESFEHÉRVÁR
1937.

Tartalomjegyzék.

Nagyobb cikkek:

Dr. Balás-Piri László:	A muzeum képtára.	48—61. l.
Dr. Bartucz L.:	Az ásatás embertani eredménye I. Marosi A.	12—16. l.
Dormuth Árpád:	Tíz esztendő...	1. l.
	Adatok a városháza multjához.	18—23 l.
Kúthy István:	Emlékek a székesfehérvári püspöki könyvtár multjából.	36—48. l.
Marosi Arnold:	A csákvári római sírok tanulságai.	62—65. l.
	A muzeum kibővítése és átrendezése.	33—36. l.
Marosi Arnold: (Joachim J.-Kiss D.)	A székesfehérvári bazilika feltárása: Az ásatás művészettörténeti tanulságai. — Az ásatás régészeti leletei. — A feltárás műszaki adatai.	2—18 l.

Kisebb közlemények:

Dormuth Árpád:	Liszt Ferenc és Székesfehérvár.	29—30. l.
	Péterfy Jenő székesfehérvári kapcsolatai.	30. l.
	A muzeum képtára.	31. l.
	Népművészeti kiállítás a muzeumban.	71. l.
	Népvándorláskori leletek Csákvár határában.	69. l.
	Római maradványok Ráckereszturon.	65—66. l.
Marosi Arnold:	A csákvári barlang régészeti jelentősége.	68. l.
	Adatok Tabajd régészetéhez.	68—69. l.
	Adatok Székesfehérvár ötvösmestereiről.	71. l.
	Adatok Székesfehérvár köveihez.	69—70. l.
	Az adonyi római kövek beszállítása.	69. l.
	A Budai-kapu római feliratos köve.	69. l.
	A Magyar Nemzeti Múzeum által átengedett faragványok.	28. l.
	Bronzkori urnatemető Csór-Felsőmerítő pusztán.	23—24. l.
	Étyek régészete.	26—27. l.
	Fejérmegyei avar leletek keresztény kapcsolatai.	25—26. l.
	Hadtörténelmi emlék.	70. l.
	Jelentés a tác-fővenyepusztai ásatásról.	24—25. l.
	Julianus és Székesfehérvár.	28—29. l.
	Kálmáncsehi breviáriuma.	70—71. l.
	Kecskemét város nemes cselekedete.	28. l.
	Kelta bronzdíszek Velencéről.	26. l.
	Magdics István.	67. l.
	Óskori leletek Fejér megyéből a M. Tört. Múzeum kiállításán.	70. l.
	Óskori leletek Százhalombattáról.	68. l.
	Római orvosi emlékek muzeumunkban.	27—28. l.
	Római urnasírlelet Csákvárról.	27. l.

Hivatalos tudósítások:

Dormuth Árpád :

A Muzeumegyesület szabadtanításai.	71—72. l.
Közgyűlés.	72—73. l.
Választmányi ülés.	32. l.; 73—74. l.
A muzeum gyásza : Juhász József.	74. l.

Adattár :

Adony	25, 69, 70
Baracska	66, 70
Cikola (alsó)	70
Csór-Felsőmerítő	23
Csákberény	64, 70
Csákvár	27, 62, 68, 70
Dunapentele	26, 63, 64, 70
Ercsi	70
Érd	70
Etyek	26
Fővenypuszta	24, 63
Igar	28
Pákozdvár	70
Polgárdi	70
Ráckeresztur	65
Sárosd	70
Soponya	66
Szabadbattyán	70
Százhalombatta	68, 70
Székesfehérvár	1, 2, 18, 28, 29, 30, 33, 36, 48, 69,
Tabajd	68
Tác (Fővenypta)	24, 63
Vál	66, 70
Velence	26
Óskor	23, 68, 70
Római kor	24, 26, 27, 62, 65, 68, 69
Népvándorlás	25, 28, 62, 66, 69
Középkor	2, 28, 68, 69, 70
Ujkor	1, 18, 29, 30, 36, 66, 70
Művészet	31, 48, 71
Néprajz	71
Muzeum	31, 33, 71

Székesfehérvári Szemle

DOLGOZATOK

Székesfehérvár és Fejér megye életéből.

1937.

I-II.

1151/1937

Dormuth Árpád:

Tíz esztendő,...

Marosi A., — dr. Bartucz L., — Joachim J., — Kiss Dezső.

A székesfehérvári bazilika feltárása: Az ásatás művészettörténeti tanulságai. — Feltárások. — Az ásatás régészeti leletei. — Az ásatás embertani eredménye. — A feltárás műszaki adatai.

Dormuth Árpád:

Adatak a városháza multjához.

Kisebb közlemények:

MAROSI ARNOLD: Bronzkori urnatemető Csór-Felsőmerítő pusztán. — Jelentés a tárc-fővenyepusztai ásatásról. — Fejérmegyei avar leletek keresztény kapcsolatai.

Feljegyzések:

MAROSI ARNOLD: Kelta bronzdöszek Velenecéről. — Etyek régészete. — Római urnasírlelet Csákvárról. — Római orvosi emlékek muzeumunkban. — Kecskemét város nemes cselekedete. — A Magyar Nemzeti Múzeum által átengedett faragványok. — Juliánusz és Székesfehérvár. — DORMUTH ÁRPÁD: Liszt Ferenc és Székesfehérvár. — Péterfy Jenő székesfehérvári kapcsolatai. — A múzeum képtára. — Halálózás.

Hivatalos tudósítások:

DORMUTH Á.: Választmányi ülés.

A FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEHÉRVÁRI MUZEUMEGYESÜLET KIADVÁNYA.
SZÉKESFEHÉRVÁR 1937.

ÁRA 2 P.

SZÉKESFEHÉRVÁRI SZEMLÉ.

Szerkesztette: **MAROSI ARNOLD**
muzeumi igazgató

és

DORMUTH ÁRPÁD muzeumi titkár.

Kiadásért felelős: **Dr. KEPES JÁNOS**
ügyvezető alelnök

Bognár utca 3.

A „Székesfehérvári Szemlé” kiadásához a Muzeumegyesület vidéki tagjai közül adományaikkal hozzájárultak: Werner Adolf (Zirc) 5 P; Huszár Dezső (Sárbogárd) 4 P; Grimm Rudolf (Martonvásár) 4 P; Eszterházy Mary grófnő (Csákvár), Karl József (Kéttornyúlak) 3–3 P; Dr. Kapossy Endre (Szentgotthárd); Városi Nyilv. Könyvtár (Bpest); Fejes István (Csákvár); Dr. Czapary László (Zirc); Dr. Nagy Sándor (Csákvár); Adamec Elek (Nagylók); Jirovecz László (Csákvár); Zichy Livia Clara grófnő (Adony); Légár Hugó (Szentgotthárd); Szkalla Ferenc (Alcsút); Kostyelik Kajetán (Tósokberénd); Dr. Csajághy Szeőke Károly (Zámoly) Eszterházy Móric gróf (Csákvár); Szávíts Miklós; Hajós József (Martonvásár); Faller Jenő (Várpalota); Merán Jánosné grófné; Merán Fülöp gróf (Csákkerény); Pappenheim Sándor őrgrof (Iszkaszentgyörgy); Dr. Seidel János (Bpest); Deáky Lajos (Csákvár); Csokonay Zsigmond (Zirc); Nedeczky-Griebsch Viktor (Szolgaegyháza) Jankó László (Győr); Richter Mátyás (Eger); Veiland József (Csákvár) 2–2 P; Áthozat az előző évről: 2 P.

Helybeli tagjaink közül: Széchenyi Viktor gróf 10 P; Csikós Andor; Dr. Csitáry G. Emil; Deák Pál; Grohmann Lajos; Dr. Havranek József; Karl Tibor; Dr. Kepes János; Dr. Kaltenecker Viktor; Kelemen Árpád; Kereskedelmi Csarnok; Dr. Kisteleki Károly; Knazovitzky Béla; Magdics István; Dr. Mészöly József; Polczer Gyula; Streit Ferenc; Dr. Say Móréné; Dr. Szűts Gedeon 5–5 P; — Héjj Testvérek, Szigethy B. Ödön 4–4 P.; Bilkei Ferenc, Freud Manó, Dr. Hübner András, Dr. Koronczay József, Dr. Lówy Károly, Dr. Neuhauser Imre, Dr. Németh László, Dr. Tarján Pál, 3–3 P.; vit. Angyalffy Nándor, Akóts János, Dr. Barth Rezső, Dr. Berzsényi Zoltán, Bokor Attila, Dr. Balassa Brunó, vit. Bokor András, Csúcs István, Dr. Csiky Ödön, F. Diebala Mária, Dr. Erdélyi Gyula, Dr. Eisenbarth Ferenc, Farkas László, Dr. Farkas Sándor, Felmayer I. R. t., Dr. Freud Zoltán, Gelb Adolf, Dr. Goschi Péter, Grész Leó, Györgyi János, Gálos Bernát, Halász Géza, Hekele István, Dr. Heller Pál, Horváthné és Rónainé, Halbich Győző, Dr. Hirschler Pál, Illés Károly, Dr. Ince Nándor, Irányi Kamill, Dr. Kovács Kálmán, Dr. Kovács Lajos, Dr. Kardos Jenő, Kisteleki István, Korniss Boldizsár, Dr. Korniss Elemér, Dr. Köhler Jenő, Dr. Köves Emil, Dr. Kende István, Kukorely Béla, Kunos Gyula, Kéri Nándor, Dr. Láng Rezső, Lauzerits Sándor, Dr. Lauschmann László, Lachmann Rezső, Lakatos Melanie, Lengyel Lajos, Lublőy Mátyás, Majláty Lipót, Manger Emil, Dr. Markwarth Rezső, Marschall Rafael, Márton Jakab, Máté Ferenc, özv. Majerhoffer Ferencné, Melcer Gusztáv, Dr. Milosovits Miklós, Dr. Miklós Géza, Dr. Murakeözy László, Námessy Medárd, Dr. Polgár Iván, Palotay István, Pásztory Sándor, Pálos Lajos, Dr. Pfeifer István, Dr. Pattantus A. János, Dr. Potyondy Imre, Radecky Dezső, Rauscher Béla, Dr. Révész Amadé, Rudbányai Imre, Scheirich Antal, Schmidl Ferenc, Schwarzbach Flóra, Dr. Takáts Sándor, vit. Tóth Béla, Vadász József, Zimándi Benő, 2–2 P-vel.

A Muzeumegyesület tagjainak sorába mindenki felvehető, akit az egyesület titkársága a választmány elé terjeszt. Tagsági díj évi 4 Pengő, intézményeknek, községeknek 12 Pengő. A tagok tagsági igazolványt kapnak, mellyel mindenkor díjtalanul megtekinthetik a muzeum gyűjteményeit. Évi 2 Pengő hozzájárulással az egyesület kiadványát a „Székesfehérvári Szemlé”-t kapják, mely a város és megye multjáról, a muzeum külső s belső életéről és az egyesület működéséről nyújt bő felvilágosítást.

Tíz esztendő...

Szomorú esős napra virradtunk 1927 április hó elején. Csendes, szinte kihaltnak tetszett az ősi város, némán jártak az emberek, szívükben gyász honolt. A harangok is mintha sírtak volna azon reggel, amikor a modern Magyarország „apostolát”, „tanítómesterét”, „Krisztus dalnokát” tettük. — Tíz esztendő!... Az idő nehéz ködleple az évek során máskor úgy ránehezedik a multra. elmossa az emlékeket, de Prohászka Ottokár kriptájánál megállni látszik az idő. Nincs mult, mely elhomályosítaná nemes alakját, nincs fátyol, mely határt vonna közte és a mai kor között: a jelen ölelkezik rajta keresztül az örök időbe. Prohászka, ki a miénk volt, ma az egész művelt emberiségé, — szelleme, mely sajátosan magyar virágokat termét, ma örök aktualitásával hódító útra indult Európában. Halálának tízéves évfordulójára jelent meg a francia könyvpiacra az „Elmélkedések” fordítása „Méditation pour l'Anné liturgique” címen oly kongeniális tolmácsolásban, mint azelőtt német és lengyel nyelven már. — Genthon Mária és Bacsa Mária nagy munkájukban méltó segítőre találtak a katolikus Franciaország egyik lelkes írójában *M. Louis Chaigne*-ben, ki három-négy esztendővel ezelőtt személyesen zarándokolt el Székesfehérvár városába, hogy itt a nagy püspök reliquiáit a muzeumban megtekintse és letérdeljen ahhoz a sírhoz, mely fölött a Szentlélek galambja a lélek megdicsőülését jelzi. — Lelke megtelt a nagy püspök közelségével, és erőt, inspirációt nyert arra, hogy a messze nyugaton, a magát par excellence művelt és vezetőnek tartó francia nép körében megindítsa Prohászka kultuszát. Bevezető soraiban, melyekben Prohászka életével foglalkozik, kegyeletteljes szavakkal emlékezik meg itteni tartózkodásáról.

„Ebben a festői és vonzó városban, mely a Balaton és Budapest között fekszik, találhatni ma meg legjobban az ő nyomát. Legyen az a Papnevelő intézetben, ahol a főoltár mögötti kápolnában az osztrák Maulpertsch kezétől származó feszület látható, mely egyike a világ legszebb alkotásainak. Legyen az bár a Püspöki palotában, ahol örömmel nyithattam ki egyik-másik francia könyvét, mint különösen Péguy műveit, melyek a „Cahiers de la Quinzaine” eredeti kiadásában voltak birtokában”... — „A jámbor szívek akik benne Krisztus mását ismerték meg, megemlékeztek e senki máséhoz nem hasonlítható jó barátról és kis aláíráskok útján emelték Székesfehérvárott azt a róla elnevezett hatalmas kupolájú templomot, melyben nemsokára nyugodni fog teste ama nép körében, melyet annyira szeretett.” — „Tanításának és küldetésének áldásthözó kegyelme megérdemli, hogy egész Európára kiterjesztessék.”

D. Á.

A székesfehérvári bazilika feltárása.

A székesfehérvári bazilika területén történt feltárások kezdete 1839-re nyúlik vissza, mikor a püspökkert kutjából vízvezető alagutat építettek ki az utcára, hogy a közönség is használhassa a kut vizét. Ez az alagut északkelet-délnyugat irányban átszelte a bazilika területét is, ahol három sír került felszínre arany mellékletekkel. E sírokat *Henszlmann Imre* a Buzlai-család 1481-ben készült temetkező helyének tulajdonítja. Ugyanekkor a déli hajó 5. és 6. pillére között hatalmas sírboltra akadtak több márványkoporsó összetört darabjaival és aranyholmikkal. A feldúlt sírbolt *Henszlmann* szerint II. Ulászló családjáé volt. A második fejtárás 1848-ban történt III. Béla és neje koporsóinak felfedezésével, melyeket *Érdy János* ásott ki és szállított föl Budapestre a Magyar Nemzeti Muzeumba. Ezt követték *Henszlmann Imre* nagy előtanulmányokkal történt rendszeres ásatásai 1862-ben a bazilika déli hajójának, 1874-ben a püspökkert területén levő részének, 1882-ben a déli hajó nyugati felének feltárásával és a feltárt részeknek újból való eltemetésével.

A székesfehérvári bazilikának 1936-ban megkezdett, újból való feltárására Szent István halálának 900-ik évfordulója adott alkalmat. Az eszmét *dr. Say Géza* pendítette meg, amit a székesfehérvári muzeumegyesület örömmel fogadott és vette kezébe a kezdeményezést. Maga nem vállalkozhatott e nagy anyagi áldozatot kívánó feladatra, tehát Székesfehérvár városához fordult kérve, hogy a bazilika falainak kiásását és azoknak megfelelő alakban való fenntartását vegye föl a Szent-István centenárium munkatervébe.

A város a muzeumegyesület előterjesztését elfogadva készséggel vállalta a további intézkedéseket. Ez intézkedések előkészítése és keresztülvitele *gróf Széchenyi Viktor* főispán és *dr. Csitáry G. Emil* polgármester érdeme, kik az őskoronázó város szentistváni jellegének kidomborítására fáradságot nem ismerő buzgósággal láttak hozzá. A nagy feladat megoldásához sikerült megnyerni *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanolyan szellemtől áthatott, történelemmel átitatott lelkületét és áldozatkészségét is, aminek birtokában aztán megindult a munka. Először a terv jogi részét rendezték. A bazilikai falaknak ugyanis csak kis része városi terület, nagyobb fele a püspökkertben fekszik, aminek feltárásához a püspökség engedélyére volt szükség. *Shvoy Lajos* megyéspüspök a püspökség érdekeinek

szem előtt tartásával szívesen adta meg az engedélyt és hozzájárult ahhoz is, hogy a kibontott falak konzerválása és környezetük megfelelő rendezése után a nagy közönség és az idegenek által is megtekinthetők legyenek. Az ásatás költségeit *dr. Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter volt szíves vállalni. A munkálatokkal a Műemlékek Országos Bizottságát bízta meg, melynek képviselőjében *dr. Gerevich Tibor* elnök tárgyalta le a teendőket az illetékes tényezőkkel, *Lux Kálmán* alelnök pedig a feltárásokat irányította. A helyszínen *Kiss Dezső* építésmérnök volt a munkálatok vezetője. A kutatás embertani részét *dr. Bartucz Lajos*, a budapesti Pázmány-Péter Tudományegyetem antropológiai intézetének vezetője vállalta. *Lipp Imrét* és *Kurzenreiter János* asszisztenseket bízta meg a csontvázak kibontásával. Munkavezető vitéz *Szakály István* volt. A székesfehérvári múzeum *Marosi Arnold*, *Dormuth Árpád*, *dr. Polgár Iván* és *Joachim József* útján az ásatás állandó megfigyelésével, a leletek összegyűjtésével kapcsolódott belé a nagy terv kivitelébe.

Az ásatás művészettörténeti tanulságai.

Henszlmann Imre az 1862-ki ásatásokat előkészítő, a M. T. Akadémia ülésén felolvasott jelentésében azt írja, hogy a székesfehérvári bazilika történetének öt szakasza van. Az első Szent-István bazilika-stílusú temploma, ezt követte egy korai, majd késői román átépítés, a negyedik és ötödik állapot Károly Róbert illetőleg Mátyás király csúcsíves átépítése. Később ez álláspontját megváltoztatta és csak egy románstílusú átalakítást vett fel, a Szent-István-féle bazilikának III. Béla által történt átalakítását.

Szent István bazilikája a királynak Rómával való szoros viszonya alapján Henszlmann szerint valószínű, a nagy római bazilikák, főként talán Szent Pál bazilikájának mintájára készült. Kelet felé kinyúló, félkörű apszisszal végződött, az apszisz előtt kereszthajója, nyugaton pedig oszlopos előcsarnoka volt. Négy zömök tornya külsőleg erőd jeleget adott neki. Belseje hosszában három hajóra tagozódott, melyeket 23 pár hengeres oszlop választott el egymástól. Az ásatások alkalmával azonban Henszlmann csak hét pár oszlopot talált és ezek nem hengeresek, hanem négyszögletes pillérek. Ezt a feltevésétől való eltérést a III. Béla idejében történt átalakítással igyekezett megfejtetni, amikor is a hengeres oszlopok helyett pillérek épültek és számuk 23 párról 7 párra kevesbedett.

Szent István bazilikájának ily módon való elképzelését már a Henszlmann-féle ásatások szemtanuja, Czobor Béla is kétségbe vonta és kétségét a jelenlegi ásatások is igazolták. A feltárások-

ban ugyanis az elképzelt 23 pár hengeroszlopnak nincs elfogadható nyoma. Különben is ezzel a beosztással a székesfehérvári bazilika három pár oszloppal felülmulta volna a római Szent Pál bazilikát, ami valószínűtlen. Az ásatások szerint a tény az, hogy a Szent-István-féle bazilikának csak hét pár oszlopa volt, tehát eggyel több, mint a pécsinek. Ezek is nem hengeresek, hanem négyszögűek. Csak az apszisztól számított harmadik pillérnél van eltérés, ahol négy karélyos oszlop állott. Így van ez a pécsi székesegyháznál is. Itt az eltérő oszlop a szentélyt a templom többi részétől elválasztó határt jelzi és így lehetett ez Székesfehérvárott is.

A székesfehérvári bazilikával kapcsolatos másik művészettörténeti kérdés az árpádkori székesegyházak négy tornyúsága, mint különleges magyar vonás. Henszlmann első feltevése szerint a bazilikának kezdetben nem volt tornya. Így van ez az olaszországi IX—X. századi bazilikáknál is. Ha van tornyuk, ez különálló harang torony. A feltevést az ásatások e tekintetben sem igazolták. A feltárások folyamán ugyanis Henszlmann három torony alapzatot állapított meg: kettőt keleten, egyet nyugaton. Bizonyára ennek is volt párja még pedig a püspöki palota kapunyílása körül a kerti részen, ahol még nem volt ásatás.

Eszerint a székesfehérvári bazilikának négy tornya volt a római kasztrumok mintájára és így épültek volna a többi árpádkorabeli székesegyházaink is. Az újabb kutatások azonban e feltevést megcáfolták. Így a pécsi székesegyháznál, melynek jelenleg négy tornya van, kiderült, hogy a tornyok alapfalainak építésmódja eltérő, tehát nem lehetnek egykorúak. Eredetileg csak két tornya volt a templomnak. Ugyanígy van az esztergomi árpádkori templommal is, hol a keleti tornyok oly gyengék, hogy legfeljebb lépcsőtornyok lehettek. A veszprémi, a győri és a legújabban feltárt egri székesegyházaknál szintén csak két nyugati tornyot lehetett megállapítani.

Megvizsgálva a székesfehérvári bazilika eddig feltárt három toronyfalnak tartott alapzatát, a három alapzat teljesen elüt egymástól. Az apszisz déli oldalán feltárt toronyalapokról Henszlmann is elismeri, hogy a torony gyenge alapzatainál fogva nem lehetett magas és bolthajtása nem volt. Az 1936-ki ásatások alkalmával előkerült a torony belső területének cementszerű padozata is. Párja az apszisz déli oldalán bár nagyobb térfogatú, de gyenge falazata miatt ez sem lehetett erődtorony. Szőnyi Ottó szerint ezek a szentélyhez simuló, vékonyfalú, négyszögű helyiségek, mint sekrestye vagy a papság tartózkodási helye, kizárólag istentiszteleti célokat szolgáltak, továbbá itt őrizték a koronázási jelvényeket és a bazilika egyéb drágaságait. A templom nyugati szakaszán feltárt négyszögű alapok már viselhettek tornyot, de

mert anyagban, méretben elütnek az állítólagos keleti tornyok alapzatától, nem lehetnek velük egykorúak.

A valószínű feltevés tehát, hogy a szentistváni bazilikának eredetileg nem volt tornya. Ha pedig volt, mint ezt Henszlmann szerint némelyek állítják, az csak különálló harangtorony lehetett, mint a trieszti, aquileiai és általában az isztriai bazilikáknak. Szent István inkább innen, mint a távolabb fekvő Rómából vette a mintát építendő templomához. Ezt látszanak igazolni azok a falmaradványok, melyek a városház előtti téren a Bory-féle püspökkút alatt kerültek elő gerendás alapépítménnyel. Itt állhatott valamikor a bazilika harangtornya, mely később, talán III. Béla korában alakult két tornyú templommá. A török hódoltság korából származó metszetek mindig két nyugati toronnyal ábrázolják a székesfehérvári templomot a négytornyúság cáfolatául és ezt a mondottak szerint a jelenlegi ásatások is megerősítették.

Árpádházi templomépítésünk ama magyar különlegessége, hogy a tornyok alsórészétől nyílás vezetett át a fő- és mellékhajókba, miként ez a XIII. század első tizedében épült lébenyi és a néhány évtizeddel későbbi jáki templomoknál látható, a székesfehérvári bazilikánál bizonytalan. A tornyoknak ugyanis csak a felszín alatti alapfalai maradtak fenn. Hogy a felettük emelkedő falak zárt négyszöget alkottak-e vagy nyílásokkal voltak átörve, nem állapítható meg. *Marosi Arnold.*

Feltárások.

A bazilika feltárt részei közül szép képet tár elénk a megmaradt apszisz részlet (II. t. 4. k.) mely teljesen megfelel Henszlmann leírásának. Kocka alakra faragott, sárgás fehér, kemény márványhoz basonló mészkövei szigorú pontossággal és gondos összeillesztéssel következnek egymásra. Egykor mozaikszemekből összerakott képek díszítették, amelyekből ez alkalommal csak széthullott, változatos színű üvegszemek kerültek elő. A korábbi leletek is csak pár centiméter átmérőjű alaktalan rögök. Az apszisz északi és déli oldalánál talált tornyoknak tartott, négyzetalakú alapfalakról már megemlékeztünk. Az apsziszt lezáró egyenesnek déli részén feltárt építmények lépcső- és korlát maradványok lehetnek. (II. t. 3. k.)

Nagyon tanulságos a megmaradt pillérek megfigyelése. Az apsziszhoz legközelebb eső, első pillérnek felülete három részre tagozódik. (III. t. 5. k.) A közepe nagyjában négyzet alakú kemény, fehér mészkőből áll. Kerületi szegélye lazább sóskuti mészkő. Az észak felé kiugró toldalék támasztó pillér. A középső mező kibontott délkeleti sarka klasszikusan tagozott attikai oszlophoz hasonló, román stílusú, 91 cm. magas pillérlábazat. (III. t. 6. k.)

Ez volt a szentistváni templom pillére. A román pillért körülvevő, lazább faragványok már csúcsíves stílusúak. Szép részletük az észak felé kiugró gerinc tagozott, körtealakú lábazata. E gotikus körülépítés Károly Róbert idejéből való, ki a templomnak boltíves kőmennyezetet adott és ennek tartására a szentistváni pilléreket meg kellett erősíteni. A pillér északi falához támaszkodó tagozat nincs vele szerves kapcsolatban, csak melléje épült, tehát nem lehet vele egykorú. Ez a rész a templomnak Mátyás idejében történt átalakításából származik.

E pillér környezete érdekes képet nyújt a bazilika padozatról is. A 91 cm. magas pillér ugyanis cementszerű alaprétegre helyezett márványpadozaton nyugszik. Ez volt Szent István templomának burkolata. E felett 40 cm. magas törmelék és töltés következik, majd Károly Róbert templomának ugyancsak cementre rakott vörös márvány lapokból álló padozata, melyet helyenként téglá burkolat vált föl. A Mátyás-korabeli támasztópillérek a vörösmárvány padozat fölé épültek.

A második pillér szerkezete azonos az előbbiével, de rosszabb állapotban. (III. t. 7. k.) A pillér gotikus párkányai itt töredezték. A körtealakú kiugrás helyén nagyobb, három bordával tagozott gerinclábazat van. A jelen ásatáskor *Lux Kálmán* látva az oldalpillérnek a pillér törzzsel való laza összefüggését e nyulványokat nem pilléreknak, hanem bizonyos emlékművek pillérekhez támaszkodó alapépítményének vélte. Itt sejtette Mátyás király sírját, miért is azt lebontatta. A vakolattal és vaskapcsokkal összerősített két rétegben elhelyezkedő faragványos köveket eltávolítva kemény cementszerű alapzatra bukkant. Ezt is megkísérelte feltörni, sírnak azonban nem akadt nyomára. A lebontás mégis tanulságos volt. A szétszedett kövek ugyanis román és csúcsíves faragványok voltak, érdekes bizonyosságul annak, mint használták fel az átalakítás folytán kikerült vagy egyéb épületek lebontásából származó megmunkált köveket az újabb építéseknel.

Nagyon érdekes az első és második pillér közti részlet, ahol kőlappal takart sírkamra került elő, melyet képünkön deszkalap takar. (IV. t. 9. k.) A sírkamra nyílása lépcsőzetes magaslapon fekszik. Fedelét eltávolítva belseje kettős sírkamrát mutat, amelyet áttört kőlap választ el egymástól. Az alsó nagyobb, a felső kisebb gyermeksírkamra lehetett. Az alsó faragott kövekkel kirakott, amelyek miként a lépcsők kövei is, azonosak a szentistváni építmények köveivel, tehát ebből a korból valók. A felső sírkamra téglából áll, ami arra vall, hogy később, vegyesházi királyaink idejében épülhetett a már itt levő sírkamra fölé. Ugyanitt a lépcsőzet előtt egy nagyobb, szintén téglából épült, boltozatos sírkamra is látható, melynek déli szélén még megvan az árpádok korabeli lépcsőzet fölé hordott feltöltés. E sírkamrákat Henszlmann.

nem tárta fel, nem is említi azokat. A püspökkert falának közelsége miatt nem férhetett hozzájuk, tehát a pillérektől délre fekvő területet kutatta át, ahová későbbi kutatásai alapján Nagy Lajos vörösmárvány díszes sírkápolnáját helyezte. Hogy e területnek különös rendeltetése lehetett, igazolja a támasztó pillérek egymás felé néző köveinek két szemközti bevágása, melyek valami elzáró korlát befogadására szolgálhattak.

A harmadik pillérnél figyelemre méltó, hogy a pillér Szent-István korabeli magja nem négyzetalakú, hanem négy levelű lóherére emlékeztető ívelt alak, mely képünkön a felülről való fényképezés miatt kissé torzult. (IV. t. 10. k.) Ugyanez a helyzet a pécsi bazilikánál is, ahol az eltérést az magyarázza, hogy itt kezdődött a szentély. Nagyon valószínű, így volt ez Székesfehérvárott is és itt állt az a hatalmas diadalív, mely a hajóból átvezetett a szentélybe. A szentély tehát, miként Pécsen is, két részre különült: az egyik az apsziszt foglalta magában, előrésze pedig kinyúlt a hajóba a harmadik pillérig. E pillér még arról is nevezetes, hogy 1848-ban tőle délre tárták fel III. Béla és neje vörösmárvány koporsóit csontvázaikkal együtt és még három másik sírt.

A negyedik és ötödik pillérnek semmi nyoma. Pusztulásuk 1839-ben a püspöki palota csapadéklevezető csatornájának elkészítése alkalmával történt, amikor köveiket kiszedve iszapfogó vízmedence került a helyükre. A hatodik és hetedik pillér a püspöki palota mellé épült boltok előtti gyalogjáró területére esik. Az ezektől nyugatra eső és a püspöki palota déli falá va szomszédos alapfalak hovátartozása még bizonytalan. (IV. t. 8.k.) Az itt látható pillérszerű falkiugrás egyik sarkán hatalmas köralakú oszlop talpzata bontakozott ki, amelyet már Henszlmann is feltárt és egyik bizonyosságát látta benne a bazilika oszlopos berendezésének. Az oszlop azonban kívül esik a pillérek közép-vonalán és így nem lehet a szentistváni bazilika oszlopainak maradványa. Valószínű mint építő anyagul felhasznált római maradvány került ide, amire nem ez az egyedüli eset. A másik képünkön látható falkiszögélésnek ép az az érdekessége, hogy egy feliratos és egy domborműves római faragványt találtak kövei között.

A déli pilléreknek megfelelő északi pillérsor teljesen elpusztult. Mikor ugyanis Mária Terézia idejében az általa alapított püspökség számára a romok felett az építendő püspöki palota területét kijelölték és a határvonalat a püspökség telke meg az úttest között a püspökkert későbbi falának irányában meghúzták, a romoknak az uttestre eső részét betemették és ezek fennmaradtak. A püspöki területen azonban, mikor a palota építését megkezdték, a romoknak nemcsak kiálló részeit hordták el építő

anyagának, hanem azok alapjait is kibányászták annál jobban, minél közelebb estek az épülő palota falához. Ennek folytán északon csak az apszisz melletti falak maradtak meg és egy kis falrészlet a templom nyugati felében. Ez is csak azért, mert a fal külső felülete mellett meszes gödör volt. Ezt a részt tehát nem bántották, belső felét azonban a meszes gödörrel határos kősor kivételével elhordták.

A székesfehérvári ásatások legújabb eredménye a Bazilikatér és Szent-korona utca sarkán feltárt románstílusú apszisz, mely bizonyára egy kisebb kápolna maradványa. (I. t. 2. k.) Kockaköveinek gondos összerakása egyezik a bazilika apsziszának építésmódjával. Külső domború felületét felmenő áloszlopok díszítik. Belső homorú felületén barnás-veres festéknyomok láthatók. Korai románstílusánál fogva hazánkban egyik ritka és ép azért nagyon becses emléke. Megérdemli, hogy a legnagyobb gondossággal kezeljük és mint árpádkori építészetünk egyik gyöngyszemét igyekezzünk megbecsülni.

Mi lehetett ennek a kis építészeti ékszernek rendeltetése? Semmikép sem az, amit Jankovics Miklós az 1700. évek végén írt feljegyzéseiben olvashatunk nagyon valószínűleg erről az épületről, hogy a hajdan itt létező őskeresztény sírkamra maradványa. Nemcsak azért, mert Székesfehérvárott római telep nem volt, az építés stílusa is ellene mondanak a feltevésnek. Tény az, hogy Szent István korából való és a bazilika mellett állván lehetett itáliai minta után keresztelő kápolna vagy mert a prépostság területén épült, talán annak a kápolnája. Mindezeket mellőzve nekünk fehérváriaknak legkedvesebb az a gondolat és ehhez ragaszkodnunk kell, hogy ez a kápolna Szent István sírkápolnája volt és ehhez méltóképen kell azt majd restaurálni. *M. A.*

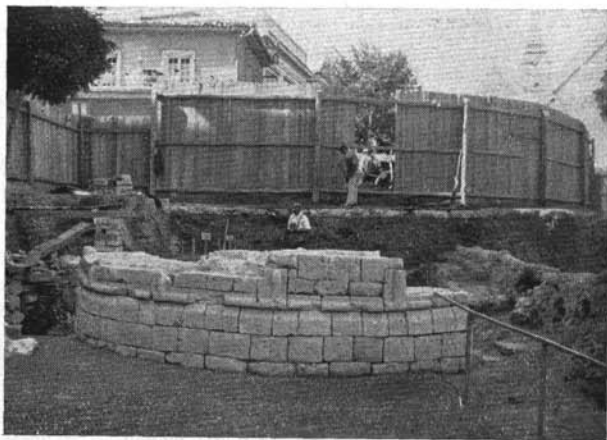
Az ásatás régészeti leletei.

Az ásatás régészeti eredménye nem felel meg annak a várakozásnak, mellyel a nagyközönség viselkedett az ásatások iránt. Királysírok feltárásáról lévén szó, mindenki azt hitte, hogy itt majd arany koronák, gyűrűk és egyéb drágaságok kerülnek napfényre és gazdagítják múzeumunkat. Akik azonban ismerik a bazilika történetét és a régebbi ásatások eredményét, nem osztoztak e várakozásban. Az árpádok idejében ugyanis még nem volt szokás a gazdag, ékszerekkel való temetkezés. A székesfehérvári bazilikában a csontvázak nagyrészt a padozat alá mélyesztett egyszerű fából, kőből vagy téglából készült koporsókban pihentek, melyek, miként a római koporsók, a fejtől lefelé fokozatosan szélesedtek és kissé meggörbülve hosszanti oldalaik dongalakot mutatnak. Idegen tárgy, melléklet kevés esetben volt a csont-

1. tábla.

1. kép. Dr. Hóman Bálint, vall.- és közokt. miniszter megkezdi az ásatást.

2. kép. Szent-István sírkápolnájának apszisa.

4 ■ kép. Részlet a bazilika apszisából.

3 ■ kép. Jobbról az 1. és 2. pillér, előttük sírkamrák, ezek felett szentélykorlát, a háttérben apszisz.

III tábla.

5. kép. Az 1. sz. pillér oldalnézete.

6. kép. Az 1. sz. pillér kibontott román lábozata.

7. kép. A 2. sz. pillér a támasztó pillér eltávolítása után.

8. kép. A püspöki palota déli falánál feltárt pillérszerű falkigrások.

9. kép. A 1. és 2. sz. pillérek közti sírkamrák lépcsőzettel.

10. kép. A 3. sz. pillér ivelt középrésszel.

vázak mellett. Ép azért Henszlman csak találomra állapította meg, minden megbízhatóság nélkül, kik pihentek az egyes sírokban. Az egyetlen kivétel III. Béla és neje Antiochiai Anna, kik vörösmárvány koporsókban voltak eltemetve felirat és díszítés nélkül. Királyi voltak a férfi csontvázon talált korona, zománcozott melléksz, aranygyűrű, a tetem mellé helyezett kard, jogarpálca és sarkantyuk, a női csontvázon korona és aranygyűrű árulták el, ami aztán alapot nyújtottak annak megállapításához is, mely királyi párnak földi maradványai.

A fényűző temetkezés az Anjouház alatt jött divatba feliratokkal és a halott alakjával díszített síremlékekben gazdag mellékletekkel. Így Károly Róbertről tudjuk, hogy arany koronával, sarkantyúval, továbbá kövektől és gyöngyöktől ragyogó vörös dolmány és nadrágban temették el, Nagy Lajos és Mátyás pedig díszes sírkápolnákat készíttettek maguknak. Díszes voltak és a bennük rejlő kincsek okozták e pompás síremlékek pusztulását, mert magukra vonva a figyelmet nemcsak a hódító török esett neki, de a visszafoglalások alkalmából a keresztény csapatok sem kimélték azokat és így csak teljesen kifosztott, üres sírkamrák maradtak reánk.

Ennek a háborús pusztításnak és a régebbi ásatásoknak, mikor a kibontott falakat újra betemették, lehet tulajdonítani, hogy a mostani feltárásoknál előkerült leletanyag nagyon kevés kivétellel csak újabbkorú cserépdarabokból és a szemétdombokon található lim-lombból áll annak jeléül, hogy az ásatások befejeztével mit használtak föl töltő anyagnak. Innen magyarázható, hogy muzeális értékű darab alig akadt közöttük. Legértékesebb darabok: egy arany pecsétgyűrű, mely felirata és vésete szerint Drugeth Fülöp nádoré volt és egy kis boglár madáralakokkal és románstílusú zománcdíszsel. Két arany pénz is került elő: az egyik veencei arany, a másik török. Feljegyzésre méltó három római faragvány kivételével, amelyek mint építőanyag használtattak fel, a római leletek teljes hiánya, ami újabb bizonyossága annak, hogy Székesfehérvár helyén nem volt római telep.

Az előkerült három római kő közül az egyik dr. Polgár Ivánnak a Fejérmegyei Napló 1936 október 7-ki számában megjelent ismertetés alapján Aelius Flavianus és Justianus sírkövének töredéke, mely a püspöki palota délnyugati sarkánál talált pillérbe volt beépítve. A sírkő feliratának fordítása: A megholtak szellemeinek. Aelius Flavianusnak, aki hajdan mint a második segédlegio katonája 9 évig szolgált, élt 30 évet. Aelius Justianusnak, ki ugyanabban a legióban 6 évig katonáskodott, élt 26 évet. Elestek a dáciai hadjáratban. A mészkőből készült sírkő megcsonkított maradványa 87 cm. hosszú, 61 cm. széles és 23 cm. vastag. Latin

szövege: D. M. | AEL FLAVIANO | QVOND MIL LEG II. |
AD STIP VIII VIX | ANNXXX AEL JVSTI | ANO MIL LEG EIVS |
DEM STIP VI VIX | ANN XXVI QVI DE | CIDERVNT IN EXP
ED | DAC..... Olvasása: Diis Manibus. | Aelio Flaviano | quon-
dam militi legionis II. | adjutricis stipendiario VIII. vixit |
annorum XXX. Aelio Justi | ano militi legionis ejus | dem sti-
pendiario VI vixit | annorum XXVI, qui de | ciderunt in expedi-
tione Dacia - - -

Az ugyanitt beépített másik római kő Bacchust ábrázoló dombormű mészkőből. Hossza 84, szélessége 80, vastagsága 55 cm. Az ülő Bacchus jobb kezében szőlő fürtöt, baljában repkénnyel övezett hosszú botot tart. A harmadik római faragvány a bazilika-hajójában a második pillértől északra 2·72 m. távolságban került elő a föld alatt. Anyaga homokkő, hossza 105–106, szélessége lent 114, fent 100, vastagsága 30 cm. A követ három darabban talállák. Mélyített közepén az a jelenet látható, mikor Medea férje hűtlensége miatt két gyermekét Mermerust és Pherust megöli. A követ a muzeum őrzi.

E római faragványokat meghaladólag is nagy értéket képviselnek a középkori faragványok. Kevés kivétellel kisebb és nagyobb csúcsíves töredékek, melyek nagyrészt a püspökkert lebontott kőfalaiból kerültek elő. Ma még rendezetlen raktári anyag. Igazi műbecsük majd akkor lesz látható, midőn összesítve a M. N. Muzeum által átengedett emlékekkel, a püspöki és muzeumi kőtár régebbi kőtári anyagával és a tervezett árkádok alatt elhelyezve a magyar középkori építészet szinte páratlan gazdag kincses házáat f. gják alkotni.

A szórványos leletek közül a már említett drágaköves arany pecsétgyűrű az apszisz északi végződésétől nyugatra 5·05 m. távolságban és 2·40 m. mélységben került elő minden egyéb kíséret nélkül. A gyűrűt legelőször *Joachim József* tanulmányozta. Megállapítása szerint Drugeth Fülöp nádor tulajdona volt, ki Italiából került hozzánk, mint Károly Róbert gyermekkori nevelője és tanítója, később a királyi hatalom megszilárdításában egyik leghűségesebb támasza és tanácsadója. Mint a királyné tárnokmestere több vármegyének, köztük Fejérmegyének volt ura. A nádori méltóságot 1323-tól 1328-ban bekövetkezett haláláig viselte.

Hogy a gyűrű csakugyan Drugeth Fülöp nádor tulajdona volt, azt pecsétlapjának körirata: S. Ph. PALATINI (Sigillum Philippi Palatini = Fülöp nádor pecsétje) igazolja. A nádorok sorában ugyanis Fülöp nevű csak egy van, Drugeth Fülöp. A gyűrűkőbe vésett madáralak is azonos a Drugeth-család címe-
rének seregélyével.

A gyűrű kiképzése az Anjou-kor csúcsíves jellegét mutatja.

Aranya világos sárga, minősége 18 karátos. A karika külső átmérője 23 mm, vastagsága 1,1 mm, szélessége 3 mm. A karika külső felületén gót betűkkel bevésve a három királyok neve: GASPAR-BALTAZAR-MELCHIOR olvasható. A pecsétlap közepét arany keretbe foglalt fekete színű féldrágakő alkotja a már fentebb említett madáralakkal. A kő kerülékalakú, mely formát követi az aranyfoglatat is. A kőbe vésett madár nyitott csőrű s a felső csőr vége lehajló, úgynevezett galymós csőr. Lábán négy ujj mintha ágat tartana s az ág felső végén három köröcske alakú bevésés látható. Az ág alsó részéből a madár felé hajló hosszúkás, vége felé hegyesedő levél ágazik el.

A kő aranyfoglatát három szalagmezőre lehet osztani. Közvetlen a követ érintő szalagot húsz, hosszúkás körszelet alakú bevésés díszíti. A középső legszélesebb szalag felső részén gótikus kereszt és a felirat: S. PH. PALATINI látható. A harmadik külső keskeny szegély szalag felső és alsó részén apró bevésott pontsor van, mi jobb és bal felől a gyűrű-karika kapcsolódásánál lekopott.

Mint sírmelléletek kerültek elő a következők:

1) A második számú kettős sír bolygatott női csontváza melltáján zöldpatinás földdel bevont aranykarikát és vele összefüggő bronzkarikát találtak.

2) A 18. számú bolygatott sír csontváza felett a honfoglalás kori sírokból ismert páros bronzcsüngő került elő. A csüngő felső tagja köralakú korong alul felerősítő füllel, felül rovátkás dísszel. A csüngőrész cseppidomban végződő szívalak, szélén rovátkás, közepén behajló indás dísz van. E sír tájkéről származó egyéb leletek: hengeres vaspánt fejes vasszeggel és két végén átlukasztott csontlemez.

3) A 25. számú sír melléletei: 12 ametiszt gyöngyszem, narancssárga gyöngyszem borostyánkőből (?), 8 aranyozott üveggyöngy és poncolt díszítésű zöld patinás fémszalag. E fajta gyöngyszemek a honfoglalás kori sírokban, köztük a székesfehérváriakban fordulnak elő, tehát ez a sír is oda sorozható.

4) A 29. számú sír első hátszigelája felett románstílusú bronzoglár került elő. A köralakú lemez átmérője 3 cm. Közepén köralakban kiemelkedik és ehhez 3 háromszög csatlakozik. A háromszögekben kék zománccal körülvelt piros szívalakok láthatók. A köztük levő teret madáralakok töltik ki. A középső kiemelkedést kék és piros zománccal körülvelt négy lábú állat díszíti.

5) A 47. és 57. sírban két-két S alakban végződő halánték gyűrűt találtak, E sírok is közel esnek a honfoglalás korához.

6) A 67. sírből aranyozott bronzlemeztöredék került elő.

7) A 72. sír melléletei: bronzérem, rubinkő, aranygomb-

töredék, tengerikagyló töredéke, állkapocsrészek, rajtuk aranszövé-sű ruhafoszványok, famaradványok ugyanolyan foszlányokkal, fadarabokhoz tapadt szövetrészekből és bronzsodronyból álló övrészek, koporsószögek.

A többi mint egy ezer darabot kitevő egyéb lelet közül 2 csonttűt, 5 gyűrűt, köztük egy aranyat, 2 bronztűfejet, 28 különböző alakú gyöngyöt, számos mozaikszemet, 8 darab üveg-edény töredéket, 2 bélyeges tégely töredékét, egy kis zöldmázás, talpas török edényt, 16 festett vakolatdarabot, 8 ágyúgolyót, 2 puskagolyót, fejszét, bárdot, lópatkót, sarkantyut, levélrózsával díszített mészke töredéket, néhány padozatléglát osztottunk be a muzeum leltározott anyagába.

Érem vagy 50 darab került felszínre az ásatás folyamán. Egy-két római kivételével a többi magyar. Közülök, amennyiben rossz tartásukból ez megállapítható, 5 árpádkori, 25 vegyesházi, a többi Habsburg. Vegyesházi érmek legtöbbje Nagy Lajos és Zsigmond korából való (20 db.), ami az akkor itt virágzó életre enged következtetni. A talált két arany egyike valószínű II. Szulejmán (1520—1566) korából való, a másik velencei Dominicus Contasini idejéből (1659—75). *Marosi Arnold és Joachim József.*

Az ásatás embertani eredménye.

Mit várt az anthropologia a székesfehérvári ásatásoktól, erre irányadók dr. Bartucz Lajos-nak, a Pázmány Péter egyetem anthropologusának következő sorai: „Az eddigi ásatások történetének tanulmányozásából azt a meggyőződést szűrtem le, hogy Székesfehérváron kell még úgy bolygatatlan király síroknak, mint előkelő privát temetkezéseknek lenni. Bizonyítja ezt a már eddig talált sírok nagy száma és megerősít meggyőződésemben maga Henszlmann, aki munkáját e szavakkal zárja: Gazdagabb és érintetlen sírokat, mint milyeneket 1839-ben találtak, közvetlen a püspöki lak mögötti udvaron sejthetni, ide temetkeztek kiváló gazdag magányosok oly korban, melyben a halottakkal ékszereket és drága ruhákat eltemetni mindinkább szokás volt.“

Sajnos, ezt a várakozást az ásatások eddigi eredményei nem igazolták. A bazilika belső területén kerültek ugyan elő sírok és sírboltok, de ezek mint ki voltak fosztva. A korábbi ásatások 39 csontvázat eredményeztek, ezek nagyobb része azonban elkallódott. Az idő szerint a bazilika területén előkerült csontvázak közül csak a következők hollétééről van tudomásunk. 1) Arról az öt csontvázzól, melyek 1862-ben a templom délkeleti sarkán kerültek elő és Henszlmann Szent István családtagjainak mondja őket. Ezek azok a csontvázak, melyek előbb a város-

házán, majd a székesegyház kriptájába őriztettek, honnan a budapesti anthropologiai intézetbe kerültek. Jelenleg a budavári koronázó templom kriptájában vannak befalazva és folyamatban van Székesfehérvárra való visszaszállításuk. 2) III. Bélának és első feleségének csontváza és az a három csontváz, melyek 1848-ban velük együtt kerültek elő. Ezek is a budavári koronázó templomban pihennek az őket megillető díszes szarkofágban. De megvannak eredeti vörös márvány koporsóik is, melyek szintén visszakérülnek Fehérvárra. 3) A többi csontváz egy részének hollétére a jelenlegi ásatások vetettek világot. A 41. sz. sírfeltárását ugyanis egy halomra összehordott csontvázrészeket találtak. A csontok gondos kiszedése három napot vett igénybe, melyeket szétválogatva azok 10—15 csontvázhhoz tartoznak. A csontok minden valószínűség szerint kriptákból kerültek elő, amit bizonyít szép sárga színük és hogy a koponyák ürege földdel nem volt kitöltve. Gondos tisztogatáson mentek tehát keresztül és üresek voltak. Ugyanez áll a hosszú csontokra is.

Mindez arra vall, hogy e csontok csak a Henszlmann által 1874-ben kiásott csontvázak részei lehetnek, ki azokat ahelyett, hogy egymástól gondosan szétválasztva esetleg mellékleteikkel együtt további kutatás végett megőrizte volna, közös sírgödörbe halomra hányta a tudomány nagy kárára. Ma még ugyanis árpádkirályaink testi sajátságainak megállapítására nagyon kevés adatunk van és az sincs kellőképp feldolgozva. Ez a nagyszámú, minden esetre királyi tetemekből származó csontváz lett volna hivatva, hogy az árpádkori temetők csontvázanyagának egybevetésével fényt derít az Árpádok ma még teljesen homályba burkolt fajtságának, rasszbeli eredetének és rokonságának fontos kérdéseire.

A mostani ásatások embertani eredményére vonatkozólag közöljük Bartucz Lajosnak a Fejérmegyei Napló husvétii számában megjelent ismertetését. E szerint az ásatások első pozitív eredménye, hogy nem csak kiástuk, hanem a tudományos vizsgálatok számára gondosan megmentettünk, megtalálási helyével, egyéb körülményeivel és mellékleteivel együtt megrögzítettünk és hitelesítettünk minden ép és bolygatott csontvázat, sőt minden, az ásatás bármely helyén előkerült szórványos emberi csontvázrészt is.

Igy most már megvan a remény arra, hogy későbbi tudományos vizsgálatok alapján esetleg egymástól távolabb fekvő csontvázrészek összetartozása is megállapítható legyen, sőt ha valamilyen szerencsés történelmi vagy régészeti bizonyítékok előkerülnének, egy-két esetben azok személyazonossági megállapításáról is szó lehet. Mindenesetre tény, ha a régebbi ásatások nagyobb súly helyeztek volna a csontok megmentésére és rész-

letes tudományos leírására, a királyi csontvázak nagyrészének személyszerint való meghatározása ma nem ütköznék legyőzhetetlen nehézségekbe.

Egy másik fontos pozitív megállapítása a mult évi ásatásnak az, hogy sikerült megoldani a Henszlmann által kiásott csontvázak sorsának rejtélyét.

Henszlmann munkájában a legtöbb sírra vonatkozólag nem szól arról, hogy mi történt az ott talált csontokkal. Gondolhattuk, hogy talán megmentette valamennyit tudományos vizsgálatra s így azok III. Béla király csontvázával együtt Török Aurélhoz, majd a Mátyás templomba kerültek. Vagy talán ott hagyta őket a sírban, ahogyan éppen megtalálta?

Eddig inkább az első feltevés felé hajoltam. Erősített ebben a Műemlékek Országos Bizottságának egyik jegyzőkönyve is, amely arról szól, hogy „néhai dr. Henszlmann Imre által Szent István király elpusztult bazilikájának területén 1862, 1874 és 1882 években foganatosított ásatások alkalmával fölfedezett sírokból eredő csontok 1894 október 23-án öt ládában Török Aurélnak tudományos vizsgálatra átadattak, majd 1900 június 27 én a koronázó altemplomban helyeztettek el.

Azt is megörökítette ez a jegyzőkönyv, hogy Török Aurélnak való átadás előtt „a fehérvári székesegyház sírboltjában elhelyezett ládák egy része feltörve és egy láda majdnem üresen találtatott” valamint, hogy „a papírszeletekre írt jegyzetekből, amelyekkel Henszlmann a koponyákat és egyes csontrészeket ellátta, egy sem volt feltalálható.”

Öt nagy ládában sok anyagot lehet elhelyezni, de ezekben sajnos nagyon kevés volt. A nevezett jegyzőkönyv tanúsítja ugyanis, hogy a bizottság csak öt csontvázat talált bennük, azok közül is kettőnek hiányzott a koponyája. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ez az öt hiányos csontváz a Szent István és Kálmán király sírboltjában előkerült csontokkal lesz azonos. Ezért felette kívánatos, hogy a Mátyás templomban elhelyezett csontvázak újból beható antropológiai vizsgálat tárgyává tétessenek.

De hol van a többi 28 csontváz? Tehát mégis a helyszínén maradtak, de nem eredeti sírjaikban, hogy utólagos ásatás esetleg hitelesítthesse azokat, hanem egy közös sírba összehányva és szinte felismerhetetlenségig összekeverve. A Henszlmann által Albert király sírkamrájának nevezett üregben találtuk meg ezt a tömegsírt, a magyar fajismeretnek és a nemzeti kegyeletnek ezt az égbekiáltó arculcsapását, ahol férfi és nő, felnőtt és gyermek, király, főnemes és pór csontvázai oly mesterien összetörve és összekeverve, egymásra hányva heverték, hogy hatalmas munka lesz, amig sikerülni fog az összetartozókból csak néhányat is összekeresni s néhány jellegzetesebb csontvázat, ha hiányosan

is, legalább főbb részeiben összeállítani. Az épebben maradt combcsontok alapján 23 felnőtt egyént már is sikerült itt megállapítani.

Azt pedig, hogy tényleg koronás fők is vannak közöttük, több koponya tetején látható tenyérnyi széles, nagy ékszertől származó zöldes patina bizonyítja. Mert hogy nem pártáról, hanem a fejen hordott nagyobb ékszerről, vagy a halál után odatett jelvényről lehet csak szó, az kétségtelen abból, hogy valamennyi zöld patinás koponya felnőtt és idősebb egyéntől származik. Az egyik pl. 60 év körüli rövidfejű férfié s rajta a széles zöldes sáv a homlokról körül a nyakszirtre vonúl. Ismerető jegye magas, domború homloka, egyik metszőfokának fogtőgyulladás, mely a szájpardon sipolyt (fistula) okozott, továbbá arcának nemes vonásai. Egy másik ilyen patinás koponya 40—45 éves férfié lehetett, aki az agykoponya rendkívüli nagysága által tűnik ki. Vajjon nem éppen Kálmán király koponyája-e? Ki tudná előre megmondani? Ám valamelyik bolygatás alkalmával méshabarc került még a koponya belsejébe is.

A harmadik patinás koponya 60—65 éves férfié. A széles zöld patinasáv a homlokról itt is körülvonul a nyakszirtre. Hosszúfejűsége, alacsony, rézsutos homloka, az előredomborodó glabella, a felső szemgödri szél sajátos konfigurációja ezt a koponyát a Margit-szigeten Béla macsóí herceggel együtt talált, legnagyobb valószínűség szerint szintén árpádházi vérből való, fiatal férfi koponyájával hozza típusbeli rokonságba. A negyedik patinás koponya 50 év körüli nőé. Arca sajnos teljesen hiányzik. Ha e koponyák többi részeit és a hozzájuk tartozó hosszú csontokat is sikerülni fog megtalálni, esetleg személy szerinti azonosításukról is szó lehet.

Ime mindezek pozitív eredményei a múlt évi ásatásnak.

Még nagyobb jelentőségű a magyarság antropológiája szempontjából az a körülbelül 121 csontváz, amelyet a mostani ásatás alkalmával a tudományos vizsgálatok számára sikerült megmentenünk. Már típusukból is kétségtelen, hogy nagyobb részük az árpádkori magyarság törzsökös részéből származik, mert épen azok a típusok vannak közöttük nagyobb számban képviselve, amelyek eddig a régészeti ásatások alapján is a magyarságra legjellemzőbbnek bizonyultak. E hatalmas anyagnak még rendezésével, tisztogatásával és praeparálásával sem vagyunk készen. Még nagyobb munka lesz azok tudományos feldolgozása. Ezért annak ismertetésével itt most nem is foglalkozom.

E csontvázak színe, megtartási állapot a beszédes tanubizonysága annak a kegyetlen zivataros multnak, amely nemcsak Szent István bazilikáját, de a körülötte eltemetett árpádkori magyarokat sem engedte nyugodtan pihenni. A talált csontvázaknak

61 %-je férfi, 28 %-je nő és csak 11 %-je gyermek. Ez teljesen ellenkezik a honfoglaláskori sírokban eddig tapasztalt aránnyal, mely szerint több volt a sírokban a nő s aránylag sok a gyermek. A férfiak nagyobb számának egyik oka itt az, hogy az eltemetettek között papok is vannak, a másik pedig, hogy bizonyára nem temetkezhetett itt akárci, hanem csak engedéllyel az előkelőbb családok. Erre vall a gyermeksírok kicsi száma is. Sőt úgy látszik, e területre is jutott koronásfő. Az egyik csontváz koponyájának nagy zöldes patinája mely az egész homlokot betakarja, a koponyának III. Bélára emlékeztető típusa, valamint a koponya felett talált vörös márvány lap s a sír bolygatottsága e feltevést nagyon is valószínűsíti.

Hogy antropológiai szempontból milyen érdekes esetek fordulnak elő s esetleg későbbi személyazonosítási szempontból milyen fontos bizonyítékokat lehet találni, arra csak néhány példát említek.

Az egyik sírban dinári típusu férfi csontvázat találtunk, kinek jobboldali sipcsontja életében eltörött és összeforradt. Ugyancsak eltörött balkarjának singcsontja is. A két darab azonban a helytelen kezelés következtében nem tudott összeforradni, sőt a többszöri mozgatás folytán köröskörül a törési felület szélein új izülő lap volt képződőben. Az illetőnek rettenetes fájdalmai lehettek, amíg a két törött csontfél között izület keletkezett. Törött karú vagy lábú egyén különben több is előkerült. Ugyancsak feltűnő a csontvázokon a köszvényre valló kóros elváltozások nagy száma. Az egyik csontvázról megállapítható, hogy a tulajdonosa életében pupos volt, egy másiknak pedig a koponyán látható csákányütés okozta halálát.

Ime egy kis mutató abból, amit a székesfehérvári püspökerti korhadt csontvázak beszélni tudnak arról az eseménydús, hatalmas történelmi viharokban gazdag multról, melyben Szent István bazilikájának és környékének egy évezreden át része volt. Meg vagyok győződve, hogy a rendszeres ásatásoknak tovább folytatása még sok ilyen bizonyítékot tudna szolgáltatni úgy a bazilika története, mint a magyar fajkutatás számára. *Bartucz Lajos.*

A feltárás műszaki adatai.

Ünnepélyes kapavágás 1936 április 16-án. Az ásatási munka kezdése április 29-én. Első alapfalrészlet 2 méter mélységben május 4-én tűnt elő.

A feltárás 28 hétig tartott (november 6-ig). A munkanapok száma 153 volt. Mánkáslétszám 8—43 között váltakozott. Összesen 689 munkásnak 3,457 napszámot fizetett ki az ásatás

vezetőség 7,904·23 P összeggel. A feltárt terület nagysága ke-
reken 3,200 m².

Az ásatásoknál kitermelt földmennyiség 10,527 fuvart igényelt. (Kb. 9.000 m³ föld). E földmennyiség legnagyobb részét a hosszúsátatéri összekötő út építéséhez irányította a város. Ezenkívül 589 kocsi kő, aszfalttörmelék, kivágott fa, járdaszegélykő szállítatott el. A fuvardíjak végösszege 10,718·20 P.

Építményekre (munkásbódé, szerszámkamra, deszkakerítések, támfalak) 3,232·77 P, szerszámokra pedig 71·43 P fordított.

Irodai költség 388·24 P volt, apró kiadások (fényképezés, utiköltség) címén 354·87 P számoltatott el.

Az ásatásvezető mérnök és az antropologus-tanár díjazása 2,231·18 P volt.

A feltárás összköltsége kezen 26,000 P.

Dr. Lux Kálmán műegyetemi magántanár, a Műemlékek Orsz. Bizottságának műszaki tanácsosa és az ásatás irányítója 26 ízben tartott szemlét.

A látogatók számát nem jegyezte az ásatásvezetőség, mert a terep nehezen járható volta miatt csak kivételes esetben adott a megtekintésre engedélyt.

Hóman Bálint dr. kultuszminiszter 4, *Shvoy Lajos* megyéspüspök 9 ízben, *Gerevich Tibor dr.* a Műemlékek Orsz. Biz. elnöke pedig 1 ízben tekintette meg az ásatási munkálatokat.

A Székesfehérvári és Fejérmegyei Múzeum vezetősége úgyszólván minden munkanapon jelen volt és a feltárás minden mozzanatában részt vett. A városi és megyei hatóságok részéről leggyakoribb látogató *Gróf Széchenyi Viktor* főispán (14 ízben) és *Csitáry G. Emil dr.* polgármester (29 ízben) voltak.

Az Embertani Intézet igazgatója: *dr. Bartucz Lajos* egyet. m. tanár 6-szor utazott le sírfeltárási munkálatok végzésére és ellenőrzésére.

A sírokon kívül és az eredeti helyen fekvő fal és kőrészeket nem számítva 545 sorszám alatt kb 3,000 db. faragott kő, mozaik, pénz, érem, ágyugolyó, cserép, stb. leltározatott.

Kiss Dezső.

Ma még őskoronázó templomunk kibontott maradványait mint fátyol deszkapalánk takarja. A feltárások tovább már nem igen lesznek. További feladat az, hogy a romok konzerválva és ahol a művészeti érdek azt megengedi, kiegészítve megfelelő környezettel véteessenek körül. Meg vagyunk győződve, ha ez szakembereinknek sikerül, amiben nincs kétség, olyan látványossággal gyarapszik Székesfehérvár, mely tömegesen vonja ide a külföldieket is. Ezek látva középkori kulturánknak e mo-

numentális emlékét, nemcsak gyönyörrel telve, de a magyar nemzet iránt érzett tiszteletük öregbedésével távoznak innen. Honfitársainknak pedig legyen ez a hely zarándokhely, ahol Szent István, Szent Imre és magyar királyok teste porladoztak és a gyepszőnyeg között virágágyakból kiemelkedő romok feletti légkör a régi dicsőség illatával van telítve. Legyen ez élesztője szebb jövőbe vetett reményünknek és annak a minden akadállyal megküzdő nemzeti öntudatnak: egy népnél sem vagyunk silányabbak.

Marosi Arnold.

Árpád-házi királystrok a bazilikában.

Adatok a városháza multjához.

Az új városháza immár befejezéséhez közeledik. Dr. Kotsis Iván műegyetemi tanár tervei alapján nemsokára barokk monumentálissal ott fog díszelgni az új épület az egykorú Zichy-palota nemes stílusában és ódon verete harmonikus egységet képez majd a régi városháza és a székesegyház épületével. A régi városháza egyes épületrészeinek lebontásával föltárult ismét a föld itt a Belváros szívében és betekintést engedett korábbi századokba.

tak a régi pékkemencékre. Az első telek a XVIII. század közepéig vaskereskedők tulajdona volt, majd Hiemer Mihály vette meg egyik részét, másikat pedig az Eklér örökösöktől a XIX. sz. közepén Bierbauer János, innen a neve „Bierbauer-ház“. Kedves kis egyemeletes biedermeier ház volt ez, a sarkon kiugró erkéllyel és az emeleti front közepén egy kis Mária szoborral. A második telken 1781-ben épült Zichy János gróf özvegyének Luzsénszky bárónőnek palotája: a mai Zichy-háznak nevezett saroképület, mely a maga monumentalitásával szinte elnyomta a mellette meghúzódó kis Bierbauer-házat. A Zichy-ház tőszomszédságában volt a 118. sz. telek (mai Szigethy telek, mely most szintén lebontásra kerül majd). Ez már 1698-ban városi tulajdon, itt volt a hatósági huskimérés („Fleisch pänkh“). Mögötte az egykori vegyvizsgáló állomás udvarának lehordásakor rengeteg állat-főképp birkacsont került elő a földből, ide földelték el az állati maradványokat. A volt vegyvizsgáló épület (120 hr. sz.) és a mellette volt ingyenes orvosirendelő (119. hr. sz.) a városnak legrégebb nevezetes telkei közé számíthatók. A székesegyház felé eső telken épült a város első magyar iskolája a restauráció idejében (das Hung. Schull Haus zwischen den Fleisch Pänkh und Stefans Freudhoff...), melynek „oskolamestere“ az 1688-as telek-összeírásban szereplő Parrag András (Regestr. Gen. 1688. 199. sz.). Mellette a Bierbauer-ház felé húzódott a német iskola (Teutsche Schull). Ezeknek területén van ma a városi levéltár és a javadalmi hivatal. Lebontásuk alkalmával több faragott kő került elő, köztük egy XI. sz. román oszlopfő megrongált töredéke, a töltsföldben viszont II. Rákóczi Ferenc egy libertása, valamint I. József egy ezüstérméje, ami építési idejükre, illetőleg átépítésükre nézve bír korhatározó értékkel.

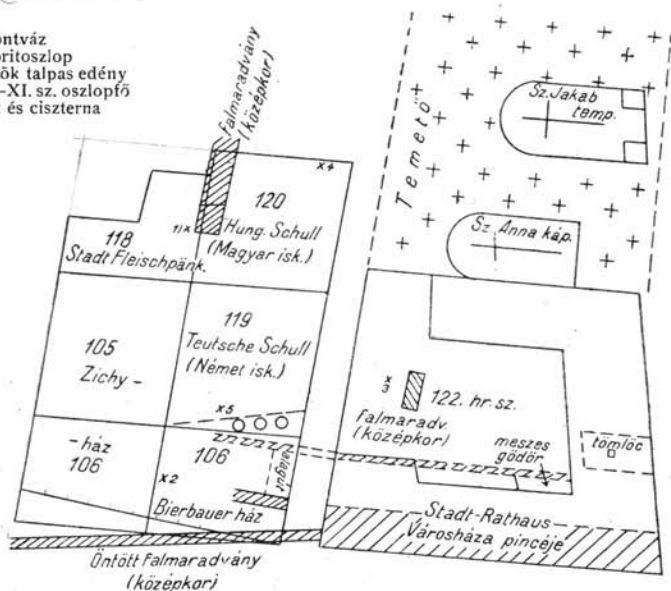
A Bierbauer-ház lebontásakor a mélyben lelt fontosabb maradvány az a tömör középkorinak látszó öntött falrész, mely a régi városháza kapusarkától szinte egyenes vonalban húzódott a Zichy-ház felé 17 m. hosszúságban, majd a mai járda alatt folytatódik és a Deák-féle üzlet bejárata felé halad. Ez a 160 cm. széles öntött fal magassága körülbelül 1 m. és alapja a mai járda szintjétől 165 cm. mélyen fekszik. Összetétele: alul laposan fekvő homokkőlapok, azon hidraulikus mésszel összeöntött kőtömeg majd ismét homokkőlapok fedik az egész konglomerátumot, fölötte a mai járda szintjéig kb. 50 cm. földréteg.

Mi lehetett, pontosan megmondani nem lehet. Összefüggő épületrésznek nem látszik. Valószínűbb az a feltevés, hogy a prépostságot és vele együtt a bazilikát a váron belül még egy fal övezte, mint az a középkori templomoknál gyakori volt és ennek a falnak lebontott maradványa lehetett. Megerősíti feltevésünket az a körülmény, hogy benne és körülötte semmiféle

bazilikai faragott követ nem lehetett találni, hacsak nem a későbbi töltésföldben, valamint a XVIII. sz. végén épült Zichy ház alapjaiban. Az új városháza alapjai részére ásott 4,65 m. mély árokban azonkívül vízfolyásos réteg tűnt elő, melyből durván megmunkált homokkövek kerültek elő. Hogyan kerültek ezek a fal alapjánál mélyebbre? Egy módon, ha a fal mellett egykor vizes árok húzódott, ahová a falról a kövek lehullottak és később földdel betemetődtek. Közvetlenül a Bierbauer ház mellett a Zichy-ház alapjaiból összedobált kőhalmazból egy oszloptöredék került elő, melynek törése zöld dioritra mutat és csiszolva ékesége lehetett annak az épületnek, ahonnan idekerült.

1 m = 3 mm

- x 1 csontváz
- x 2 dioritoszlop
- x 3 török talpas edény
- x 4 X—XI. sz. oszlopfő
- x 5 kút és ciszterna

A Városház-tömb az 1727. évi telekkönyv alapján.

A Bierbauer-ház alatti töltésföldből a pincék kiásása alkalmával több XV—XVI. századi érme került elő, köztük legrégebbi Mátyás király egy dénárja. Fontosabb azonban az a betemetett alagút, melynek egyik oldalfala az új épület sarkától délre az átjáró („Sóhajok hidja“) alatt 12 m-re, másik fala 3,75 m-re húzódik párhuzamosan a régi városháza épülete alá. A 90 cm. széles oldalfal alapja nagyon mállekony homokkőből készült, majd 50 cm. széles téglafal váltja fel és boltíve 85—90 cm-es tégláiból áll. Az alagút teljes egészében földdel volt betömve, magassága az oldalfal alapjától számítva 3 m. szélessége 7,30 m.

Íránya kelet-nyugati, vagyis a Zichy-ház alatt halad el a régi városháza felé. A városháza udvar felé eső kapujának illetőleg új lépcsőháza alapjának ásása közben újra előkerült a déli oldallal. Lehet, hogy csak egy részét tömték be annak idején, mert az új lépcsőház mellett a régi épület sarokfordulója előtt meszesgödör ásása alkalmával rendes beboltozott pincerészre bukkantak, amely egyenes folytatása az emitt betömött alagútnak. A XVIII. században szüksége is volt a városnak pincére, mert borokat vásárolt, azokat pincéjébe szállíttatta és negyedévenként 14 napon át kimérette („Kántorbor.“), de ezen idő alatt más nem mérhetett bort a közönség részére. Ez a hatósági bormérés egyik fő jövedelmi forrása volt az akkori városnak (v. ö. Albensis. „A székesfehérvári szőlőhegy multjából.“ Szfvári Szemle 1935. 57. l.) Ilyen pince elrekesztett része lehetett az a földalatti helyiség is, mely a régi épület Szent István-utcai frontján, a javadalmi hivatal egyik földszinti szobája alatt került elő és a mult század 50-60-as éveiben még tömlőcnek használták. Az alig $2 \times 3,5$ m-es alacsony kamraszerű helyiség valamikor az utcai járda szintje magasságából kaphatott némi világosságot és levegőt. Közepén egy beépített kőoszlopba erősített vaskarikába kapcsolódott a tömlőc lakójának lábára erősített vaslánc, aki így csupán csak a helyiség déli és északi faláig tudott eljutni, nyugati, illetve keleti oldalát már nem érte el. Innen magyarázható, hogy csak két oldalfalán találhatók feljegyzések és rajzok, többek közt egy az 50-es évek hajdúját ábrázoló rajz „Sobri Jóska“ felírással. A híres dunántúli betyár sohasem ült ugyan városunk tömlőcében, a betyárromantika mégis odavarázsolta alakját. Egyik falrészén elmosódott rovások látszanak, mintha szerencsétlen lakója a lassan múló napokat jegyezte volna a falba. A helyiséget Molnár Tibor műépítész lefényképezte és nagyított képe a muzeum néprajzi termék régi közigazgatási emlékei közt foglal helyet.

Még egy jelenséget kell megemlítenem. A Bierbauer-ház és az egykori német iskola között gye keskeny háromszögalakú területrészt jeleztek a régi telekkönyvek „csurgató“ névvel. Mi lehetett ez? A földmunkák erre is rávilágítottak. Itt állott a város kútja, mellette pedig két ciszternaszerű építmény került elő betömött állapotban. Utóbbi kettő közül az egyik téglával volt kifalazva, a másik terméskövekkel. Mindkettőt szétbontották a munkások, a kútnak azonban nem sikerült még a dobjáig sem eljutni, annyira feltört belőle a víz. Félő volt, hogy az egész új épületet alámoossa a talajvíz, azért betonnal mihamar betömték és fölötte emelkedik most az északi legszélső betonoszlop, melyre a közgyűlési terem támaszkodik.

Az egykori német iskola lebontásakor két építési időt lehetett megkülönböztetni: egy alacsonyabb vályogépületet és egy

későbbi kőépületet, mely ezt a XVIII. század közepe táján felváltotta. A magyar iskola alapjában több faragott kő került elő, bizonyosága annak, hogy a legrégebb épületek egyike volt. Udvara alatt a székesegyház felől észak-déli irányban ismét egy fal húzódott. Ennek tövében egy csontváz került elő szokatlan fekvésben arccal lefelé fordulva, koponyáján hatalmas rés tátongott. Körülötte mindenütt végig az egész területen fekete kormos homokréteg húzódott, mintha valami nagy égésnek nyoma lett volna. Ebben a kormos rétegben: a Zichy ház udvari része mellett került elő az egyetlen török érme.

Egyéb szórványos leletek részben a betömött alagút földjéből, részben a kormos rétegből kerültek elő (olvasztó téglék, edénytöredékek, ágyúgolyók, láncos, szöges és gyújtó petárdák, több bélyeges téglá és más apróságok).

Dormuth Árpád.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bronzkori urnatemető Csór-

Felsőmerítő pusztán.

A Székesfehérvár-Várpalota közti állami út 1936-ik évi építése közben Csór- Felsőmerítő pusztán Szekeres Ferencnek a Nádasdladány felé vezető útmenti telkén novemberben kavicsbányát nyitottak. A bányászat közben edényekre bukkantak, melyekből néhányat a munkálatokat vezető mérnök a múzeumnak is beküldött. Az edények alakjukkal, mészbetétes díszítményükkel bronzkorúaknak bizonyultak, de típusuk eltér a múzeum eddigi leleteitől. Azonnal intézkedés történt a becsesnek ígérkező leletek minél nagyobb számban való megmentésére. Rendszeres ásatást nem lehetett kezdeni. Meggátolta a gyors üzemű kubikus-munka. Meg kellett elégedni azzal, hogy a múzeum altisztjét kiküldve vele ellenőriztettük a munkálatokat és általa ígyekeztünk az előkerülő leleteket minél nagyobb számban és épebb állapotban megmenteni. Megfigyelésünk szerint az átforgatott terület urnatemető volt mészbetétes, hordóalakú urnákkal. Csak

két esetben találtunk ez alól kivételt, mint teljesen szokatlant. A 14. számú lelőhelyen ugyanis 75 cm. mélységben egy négyszögletes ládaalakú agyagtál került elő, mely urnaként szerepelt. Benne égett csontmaradvány, 3 kis edény, 2 bronztű, lóherlevélalakú bronzcsüngő és bronzlemezke, mellette 21 darab kisebb edény feküdt. Az urnának használt edény méretei: magassága 15·6 cm., fenekének hossza 50·8, szélessége 35·5 cm, felső peremének hossza 47·5, szélessége 31·3 cm. Lapos fedele csak hiányosan volt megmenthető. (Lt. sz. 10.045). A vele szomszédos 17. számú lelőhelyen 40 cm. mélységben ugyanilyen edénykerült elő belsejében 8 kisebb és egy nagyobb edénnyel, körülötte 4 edény feküdt. A ládaalakú urna hossza 62, szélessége 45 cm. volt a földben mérve. Megmenteni nem lehetett, annyira mállott volt, csak a hozzátartozó egyéb edények kerültek a múzeumba. (Lt. sz. 10 046a.) Az 1935. novemberben gyűjtött leletek száma: 1 ládaalakú urna, 2 hordó- és 2 fazékalakú urna, 104 különféle alakú, nagyobbára mészbetétes, közepes és kisebb fajta edény, 4 darab bronztárgy.

(Lt. sz. 10-000—10071.) A leletek jó részét az államépítészeti hivatal vezetősége volt szíves a muzeum birtokába juttatni.

Rendszeres ásatásra 1936 tavaszán tettünk kísérletet, melynek előkészítésére március 18-án utaztunk ki. Ez alkalommal egy teljes urnasírt sikerült megmentenünk. A 31·6 cm. magas és 20·3 cm. szájbőségű hordóalakú urna mellékletei l mellett és 3 az urnában talált kisebb edényke. A rendszeres ásatást június 15-én kezdtük meg, de oly csekély eredménnyel, hogy azt 18-án be is fejeztük. Mindössze négy urnasírhelyet lehetett megállapítani. Urnájuk menthetlen volt és így csak mellékleteiket szállítottuk be 9 db. kisebb edénykét. (Lt. sz. 10136—40.) Az ajándékként kapott szórványos leletek száma nagyobbára apróbb, de szép díszítésű edénytöredékek 56. (Lt. sz. 10141—52.) Az ásatásról Radeczky Jenő, muz. gyakornok készített a lelőhelyek megjelölésével helyszini rajzot.

A begyűjtött anyag legjellegzetesebb részét kiállítva forma és díszítés szempontjából a muzeum bronzkori keramikájának legszebb részét képezi és fényes bizonyossága az őskori ember fejlett művészi érzékének.

M. A.

Jelentés a tác-fővenyusztai ásatásról.

A tác-fővenyusztai őskeresztény templom területén, mely a Műemlékek Orsz. Bizottságának fennhatósága alá tartozik, az 1934-iki ásatások után a munka szünetelt. A következő év folyamán semmi sem történt, csak az idő kezdte ki a már feltárt falrészeket. Időközben a székesfehérvári muzeum magánértesülést kapott, hogy a köveket hordják a falakból. Az alispáni felhívásra küldött községi jelentés ezt nem igazolta és erről a helyszini szemlén is meggyőződünk. Annál lesújtóbb volt azonban annak megállapítása, amit az elmúlt másfél év alatt az időjárás pusztított a különben sem nagy ellenállású romokon. E tapasztalatok alapján 1936 tavaszán jelentést tettünk a M. O. Bizottságának kérve, hogy a már feltárt romok konzerválását ne halassza tovább és a

további feltárásról intézkedjék. Előterjesztésünk és a székesfehérvári ásatások alkalmából előszóval való sürgetésünk eredménye volt, hogy dr. Havranek József alispán, Lux Kálmán, a M. O. Bizottságának képviselője és Marosi Arnold, a székesfehérvári muzeum igazgatója a nyár folyamán helyszini szemlét tartva, az ásatás a M. O. Bizottságának költségén augusztus 24-én újból megindult. Az ásatás irányítója Marosi Arnold, mérnöki szakértője Kiss Dezső okl. mérnök, a helyszinen való állandó vezetője Joachim József muzeumőr volt.

A munka a már feltárt három apszisos helyiséggel keletről és nyugatról szomszédos termek, udvarrészlet (V—X. sz.) földtömegének eltávolításával indult meg, majd a falak külső felületét (XII. sz.) szabadítottuk ki úgy, hogy az épület kívülről kényelmesen körüljárható legyen. Az eredeti terv szerint erre következtet volna a már feltárt falak kiegészítése és betonnal való befödése. A M. O. Bizottságának vezetősége azonban a további feltárást rendelte el. Ekkor történt az atriumnak és az azt körülvevő folyosók földtömegének kihordása. Ez azonban már teljesen nem volt befejezhető. Október 10-én rossz idő meg pénzhiány miatt a munka bezárt. Sajnos, a műemlék nagy kárára a tél újabb romboló hatása ellen való védekezés ismét elmaradt.

A munkálatok folytán tisztázódott az apszisos épületrészlet keleti része, ahol az apszisos terem mellett még egy két részre osztott nagyobb helyiség (V—VI.), utána pedig az udvar következik. A nyugati oldalon az apszisos terem után még két terem (VII—X.) következik. Ezzel azonban nem záródik le a terep. Az északi határfal nyugati irányban még tovább megy. Teljes feltárást a közbeeső úttest gátolta. A VII. sz. helyiség előtt egy kis udvar, ez előtt pedig keskeny folyosószerű épületrészlet volt megállapítható. Az épület északi zárófalának (XII.) külső felületén talált négyszög alakú falazatok mindegyikéből a padozat alatt futó melegvezető csatorna indult ki. A kis négyszögek ezek fűtőkamrái voltak. A X.

sz. helyiség falához csatlakozó kis félkörös falak rendeltetését nem sikerült megállapítani. A három apszisos helyiségtől délre csak az oldalapsziszok szélső falai folytatódnak. E között a két hosszan kiugró fal között téglalakú négyszöget alkotó falak bontakoztak ki, melyek megfelelnek a római épületeknél szokásos átriumnak. A vastagabb falakon belül talált vékonyabb falmaradvány az atrium közepén elterülő vízmedence, impluvium falazata lehetett. Az átrium ez eredeti céljának megfelelő formájával inkább római lakóház, mint templom hatását kelti, ami azonban nem zárja ki, hogy ez az eredetileg lakásul szolgáló épület később keresztény istentiszteleti célokat szolgált. Bármilyen volt is rendeltetése, az épület méretei, szabályos berendezése Pannonia egyik legbecsebb műemlékévé avatják, melynek teljes fel nem tárása, főleg pedig gondozatlanság folytán való elpusztulása örök szegénye volna a magyar kultúrának. Hiszünk, hogy a M. O. Bizottsága ennek bekövetkezését nem fogja megengedni.

Az ásatás területén előkerült leletek közül különös értéket képvisel egy 21·5 cm. magas, művészi kivitelű bronzszobor, Eris almáját tartó Aphrodite és egy 9 cm. hosszú tigrisféle állatot ábrázoló bronzszobrocska. A nagyszámú egyéb leletből kiválogatás után leltárilag elkönyveltünk a római gyűjteménybe 26 üvegtöredéket, 10 bronztárgyat, 61 érmet, 5 agyagkarikát és orsógombot, csontfésűt, 14 terra sigillata töredéket, 15 pannoniai cserépdarabot, sárgamázás cserepekből 2 méceszt, tálkát, 17 töredéket, 5 nagyobb széles peremű tál maradványait, 2 bélyeges téglát (Leg. II. adjutrix), 6 melegvezető téglát, peremes téglát füstkivezető résszel, 6 padozat téglát, 5 kőtáltöredéket, örlőkövet. — Középkori leletek: 4 simított díszítésű huntipusú edénytöredék, 35 durva készítésű cserépdarab, 6 vastárgy és velencei érem aranylemezzel borított vas. (Lt. sz. 10.265—357.) — Az ásatással kapcsolatban dr. Bankó Lajos egy értékes faragványos követ, delfin hátán ülő gyermekkel, ajándékozott a múzeumnak. (Lt. sz. 10.176).

M. A.

Fejérmegyei avar leletek keresztény kapcsolatai.

László Gyula „Adatok az avarok műipar ókeresztény kapcsolataihoz“ c. dolgozatában (Budapest 1935) három fejérmegyei avar műtárggyal foglalkozik. Kettő az adonyi leletből való, mely 1880-ban került a M. N. Múzeumhoz. Tizenkét darabból áll. Egy szíjvég kivételével bronzmagok, melyeknek pozitív mintáit szuromnak rákálapálásával nyomták be a rájuk helyezett arany-, ezüst-, vagy bronzlemezbe. (Irodalmát l. Arch. Hungarica XVIII. k. 20. l.) Az egész lelet erős keleti vonatkozásokat mutat két darabján erős fogazással. A László által ismertetett darabok egyike szíjvég préselő mintája, melynek érdekessége a gazdag fenéki sírmezők egyik préselt darabjával azonos pont-vonal ornamentikája. A díszítés e módja, miként a fogazás is, valószínűleg szkíta, illetőleg iráni stílusú és általános elterjedése a Kr. e IV. századtól Kr. u III. századig tehető. A VI. század végén azonban újból megjelenik, még pedig a magyarországi emléktanyag alapján az avarság útján, és tovább él a VII. század folyamán bizánci elemekkel kapcsolatban. Ennek újabb elterjedési területe: Déloroszország, Magyarország, Balkán és az olaszországi longobárd sírmezők. (László Gy.: I. m. 8—14. l. II. t. l. k.)

László művében tárgyal másikkal adonyi darab egy kettős osztású, címerpaizs alakú övveret bronzöntéssel készült préselő mintája, melynek felső mezéjét félkör alakú keretben kehelyforma tárgy, két-két oldalán egy-egy páva díszíti. A páva a rómaiaknál Junó madara és a császárnék apotheozisának jelképe, de mint temetkezési szimbólum is szerepel. A keresztény síremlékeken is gyakori a halhatatlanság jeléül. A kairói múzeum egyik kopt sírkövén a középső kehely mellett a két páva ugyanolyan elrendezésben látható, mint az adonyi leleten, (Kauffmann: Handb. der christ. Archeologie, Paderborn 1922, 137. á.), és a jelenet akárcsak a szőlőtörő csipegető vagy kútból ivó galambok lélekszimbólumnak tekinthető.

Ez a madárábrázolás László szerint nem alapulhat az ősi fémművességi hagyományon. Az avar műiparba való bejutásuk bizantikus hatás alapján előbbre nem tehető, mint a VI. század legvége, a VII. század eleje. Hogy aztán ezek az őskereszténységéből átvett elemek csak mint díszítő formák szerepelnek-e az avar övvereteken, vagy keresztény értelmezésű szimbolumok, még bizonytalan. Az a tény azonban, hogy e préseléssel készült, állatábrázolásos avar emlékek együttes leleteiben kerestek is fordulnak elő, valószínűvé teszi azoknak keresztény szimbolum jellegét. (László Gy.: I. m. 18. l.)

A harmadik keresztény jellegű fejérmegyei avar emlék állítólag Dunapenteléről származik és külföldi magántulajdonba került. A lelet darabjai: állatküzdelmi jelenetet ábrázoló nagy szíjvég, 2 db. indás kis szíjvég, 1 db.

félholdas díszű kis szíjvég és 3 db. csat. (László Gy.: I. m. 37. l. V. és VI. t.). E griffes-indás övgarnitúra keresztény jellegű darabja az egyik csat, melyen két motívum látható: az alsó halat tépő sas, a felső egymással szembeállított két galamb. A galamb mint az örök békében élő lélek szimboluma igen gyakori jelkép és miként a páva, ez is mint bizantikus hatás került az ősi avar díszítő elemek közé. Míg a halat tépő sas, miként a bágyog-gyűrhegyi csat ugyanezen ábrázolása, ebben a formában a déloroszországi szkitha leleteken található meg. Tehát ősi, hagyományos motívum és vele szemben a kettős galambábrázolás Magyarország területén kap helyet az avar fémművészetben. (László Gy.: I. m. 42–43. l.)

M. A.

FELJEGYZÉSEK.

Kelta bronzdíszek Velencéről. Nagy György, áll. reálgimnáziumi tanuló 1936 nyarán értékes bronzleleteket adott át a székesfehérvári múzeumnak. A leletek Velencéről valók és az eraviscus kelta törzs emlékei sorába tartoznak. A lelőkörülmények megállapítására junius 12-kén kiutazva Velencére a vallomásokból kiderült, hogy a leletek Enyedi József Kecse-utcai házában hátsó részén levő magas partban ember- és lócsontok társaságában kerültek elő. Ugyanitt Nagy András szomszédos házában, ahol a partban csontvázszeretek voltak láthatók, próbasátást is végeztünk. A kibontott csontvázak egy XVII–XIX. századi temető maradványai, tehát a fenti leletekkel nincsenek összefüggésben. A lelet részei, melyek tulajdonképp lószerszám díszek: 1) két áttört művű, trombita-mustrás 7,5 cm. átmérőjű díszítő korong; 2) Ugyanaz félkör alakú füllel, 6 cm. átmérővel; 3) hasonló motívumon kisebb díszítmény alsó részén négy erősítő szegecs; 4) három négylevelű lóherre emlékeztető gomb öt dudorral; 5) domború felületű karika, átmérője 3,5 cm; 6) négyyszög alakú bronzcsat két erősítő

lemezzel, hossza 6,2, szélessége 5 cm. (Lt. sz. 10106) A bronzkorongok díszítése azonos a somodori és sárszentmiklósi lelet kisebb korongjainak motívumával (Bpest régiségei IV. k. 57. l. 1–4. á; 63. l. 4. á) és pompásan egészíti ki Fejérvármegye eraviscus emlékeit, aminők a dunapenteléri, nagylóki, sárszentmiklósi és vajtai leletek. Velencének másik eraviscus vonatkozású emléke a kelta neves Aveta sírtábla, melyen zsákokkal megpakott és két fogatos szekeret látunk. A kő jelenleg a Gschwindt kastélykert intézői lakának falában áll. (C. J. L. III. 3361) Korát Kuzsinszky Krisztus u. az első századra helyezi. (Arch. Ért. 1903, 226. l.)

M. A.

Etyek régészete. A Székesfehérvári múzeumban Etyek régészetének képviselői: hengeres peremű agyagtál, agyagbögre, két bronzkarperec, bronzfibula, hat apró bronztörödek és vasláncza, melyek az egykori régészeti egyet hagyatékaiként szerepelnek a leltárban. (Lt. sz. 280–285) Közélebbi lelőhelyük valószínű a községtől nyugatra fekvő szőlőhegy

lehetett, ahol 1936 június 14-iki kiszállításunk alkalmával a szőlőhegy aljában fekvő Kálvária-dombon számos őskori edény cserépet találtunk. Ugyanitt állítólag egy csontvázsírt is letek kőbuzogánnyal. Dr. Reichenbach Dezső orvos a szőlőhegyből származó bronzkori urnát őriz, az igazgatótanító pedig hallstadi jellegű grafitos cseréptöredéket mutatott. Ugyane tájon Hain Ferenc és Fischer Ferenc szőlőjében, valamint a szomszédos vásártéren, annak agyagos gödörnek nevezett részén római téglasírok és egyéb sírok kerültek elő. A Horváth-u. 417. sz. alatt, Sváb Ferenc udvarán 1935-ben kutat ástak, ahol 170 cm. mélységben kőlappal takart, 4 faragott kőből összeállított sírláda és téglalapokon fekvő csontvázat találtak. Ugyanitt korábban gyöngyszemes csontvázsról is került elő. Begyűjtött tárgyak: kőbuzogány sárgás színű mészkőből, grafitos cseréptöredék bordákkal és benyomott pontokkal; római leletek: füles agyagkorsó derekán széles sötétebb festett szalag, sötétszürke füles agyagkorsó törött szájrperemmel, piros festékes tölcséralakú agyagcsésze, amforaalakú kis agyagpohár pirosas harántásvokkal, kihajló peremű, szürkés agyagtányér, ugyanaz behajló peremmel, T alakú bronzfibula, két bronzcsat, indás bronzdísz. (Lt. sz 10115—10124.) A hallottak alapján a vásártérről származik az Arch. Értesítőben (1902, 430.) említett és kocsialkatrésznek megállapított két satymellkép is. Sikertől megtalálunk Sommer Ferenc udvarán és beszállíttatunk a Mommsen által közölt (C. I. L. 10359) oltárkövet is, melynek lelőhelye Szommer bemondása szerint a József-majorba vezető tagut keresztjének tájéka. (Lt. sz. 10125).

Kőkori telepnyomokat sikerült felfedeznünk Both-pusztá határában azon leletekben, melyeket Lülei főintéző volt szíves muzeumunknak adományozni. A leletek között becses egy tengeri kagylóhéjból készült karperecszerű tárgy; köeszközök: két vésőalakú balta, kalapács fejtöredéke, 15·5 cm. hosszúságú alakú kőtárgy, két agyagkarika. (Lt. sz. 10108—10114) A bothpusztai árpádkirályok korabeli

éremlelet közelebbi lelőhelye Lülei szerint a pusztá Aranyos-oldal nevű része.

M. A.

Római urnasírlelet Csákvárról. Csákvárról, mely Fejérmegye egyik gazdag lelőhelye a római régiségeknek, eddig sírkövek és a székesfehérvári muzeum feltárásából nagyobb kiterjedésű téglasírtemető ismeretesekek, melyek mind a község lakott területén kerültek elő. Furia Zoltán evangélikus lelkész bemondásából most már kint a község határában a Málé-hegyen talált égetett hamvakat tartalmazó urnasírról is van tudomásunk és ugyanannak adományából egy egész sírleletet kapott a muzeum. A sírleletet Pintér József földjén ásták ki és áll 27·5 cm. magas, hordóalakú urnából, 12·5 cm. széles takaró tájból, fémtükkörtöredékből, 2 bronzgombból és 1 teknőszerűen hajlott bronzlemezéből. A tükrön a. hamvasztásból származó olvadási nyomok vannak. Az urnasír lelőhelyén számos cseréptöredék található és egy pannoniai szárnnyas fibula töredéke is előkerült, mely szintén a muzeumban van (Lt. sz. 10 438—439). E leletek alapján a talált régiségek egy kelta római urna-temető maradványai.

M. A.

Római orvosi emlékek muzeumban. Forgatva Dr. Korbuly György: Aquincum orvosi emlékei című művét (Dissertationes Pannonicae Ser. I. Fasc. 3. Bpest. 1934.) a székesfehérvári muzeumban is található néhány ide vonatkozó tárgyat. Ezek közé tartozik a római üvegedények között kiállított három szopóedényke, melyeket majd mindig csecsemősíroknak találnak. Ismertető jelük, hogy az edényké aló részén hegyesre kihúzott csőrük van. A csecsemő ezen keresztül szívta ki az üvegebe öntött tejet. Rómában a csecsemők ily mesterséges táplálkozása és a dajkák alkalmazása a hajdani patriarchalis egyszerűség megszűnésével jött alkalmazásra. Mindkettő oly mértékét iltott, hogy Antoninus Pius császárnak a Kr. u. II. században már szoptatási premiumokat kellett

kitűznie, hogy az anyákat ismét szoptatásra bírja. A mesterséges cse-
mémőtlaplálás divatja csakhamar meg-
hódította a provinciákat is, igazolják
ezt a nagyobb római telepeken majd
mindenütt fellelhető szopóedényké.
Orvosi jelentőséget tulajdonítanak az
amulettként viselt phallus-nak is, a
miből néhány csontpéldány szintén van
a muzeum raktárában. A gonosz pil-
lantásnak hatását, a szemmelverést
megakadályozó jelentőséget tulajdo-
nítottak neki, amit gyakran neveltség
és fantasztikus díszítésekkel is szok-
tak fokozni (I. m. 30—31. l.). A bronz-
eszközök között néhány a mai szon-
dának megfelelő orvosi műszerünk
van, melyek a hozzájuk hasonló stí-
lusuktól abban különböznek, hogy
egyik végük hosszúkas kanálkában
végződik, a másik pedig duzzadt. A
kerekek alakú kanálkában végződő, he-
gyes nyelvű eszközök gyógyszer- és
kenőcskanalak voltak. Az idegen test-
nek a fülből, köveknek a hugycsőből
való eltávolítására fülkanalat hasz-
náltak. Ilyen is van muzeumunkban.
A 7-8 cm. hosszú bronzpálcika ka-
nalkája csavart nyelben folytatódik,
majd lándzsaalakban kiszélesedik (Lt.
sz. 1153.)

M. A.

**Kecskemét városa nemes cseleke-
dete.** Kecskemét városa nemes és a
baráti szeretetnek a legnagyobb elis-
merésre méltó jelét adta akkor, ami-
dön muzeumának előterjesztésére el-
határozta, hogy az irodalomban más-
odik igari lelet nevén szereplő,
arany ékszerekből, díszekből álló avar
fejedelmi sírleletet, mely a kecskeméti
muzeum birtokában volt, a Szent-Ist-
ván centenáriumra való tekintettel
örök letétként átengedi Szent István
városának, Székesfehérvárnak. Kec-
skemét városa e magas kulturális ér-
zékéről tanuskodó tényével azt a tu-
dományos és muzeális célt kívánta
szolgálni, hogy az ilyen fontos lele-
teknek abban a muzeumban a helye,
melynek hatáskörébe a kérdéses lelő-
hely tartozik és az összetartozó leletek
ne szétszórta, hanem egy helyütt
legyenek találhatóak. A székesfehérvári
muzeum Kecskemét városának és mu-
zeumának e nagylelkű tényét a leg-

nagyobb hálával viszonozza és most
már csak az az óhaja, bár az első
igari lelet is, mely a Magy. Tört.
Muzeum tulajdona, valami méltányos
megoldással szintén ide kerülne.

M. A.

**A Magyar Nemzeti Múzeum által
átengedett faragványok.** Hogy a ki-
ásott bazilikai romok mellett létesít-
endő kőtár minél teljesebb legyen,
Székesfehérvár kérte, hogy az innen
Budapestre került bazilikai faragvá-
nyok adassanak vissza Fehérvárnak.
A M. N. Múzeum Igazgató-Tanácsa a
kérelmet méltányolva tekintettel 1938-as
Szent-István centenáriumra 314/1936.
sz. alatt értesítette a várost, hogy
ideiglenes letétként a következő farag-
ványokat engedi át: 1) Szent István
koporsója (Magy. Műv. 1930, 377-79. l.),
2) hatlyalt pillérfő (U. o. 401. l.), 3)
főangyal ábrázoló sarokkő (U. o.
399. l.), 4) dísznőt ábrázoló kőfarag-
vány (U. o. 408. l.), 5) griffes zárkő
(U. o. 408. l.), 6) Nagy Lajos címe-
res köve vörös márványból (Henszl
mann I : Székesfehérvári Ásatások-
177. l.), 7) vörösmárvány padozat-
töredék, 8) levéltöredék kőből ar-
nyozás nyomaival, 9) lilialakú kő-
töredék, 10) 6 db. meszkörög mozaik-
szemekkel. A kövek megszerzését a
Muzeumegyesület készítette elő és
intézte azok leszállítását is. A köveket
végleges elhelyezésig a muzeum rak-
tározta

M. A.

Juliánusz és Székesfehérvár. Juli-
ánusz, Szent-Domonkosrendi szerze-
tes, a legelső magyar ázsiautató
(1235-38.) legújabb életrajza (Dr.
Bendefy László; Az ismeretlen Juli-
ánusz, Budapest, 1936) arra kérdésre:
Magyarország melyik kolostorához
tartozott Juliánusz, a következőleg
felel. „Bátran felelhetjük: mint állan-
dó lakos, egyikhez sem, de valószínű,
hogy a legszorosabb kapcsok a szé-
kesfehérvári kolostorhoz fűzték. Ezt
a feltevést a következő okok teszik
valószínűvé. A betelepülő domonkos-
rend legelső kolostora az ősi királyi
és koronázó fővárosban, Székesfehé-
várott létesült. (Pfeiffer M : A Do-
monkosrend magyar zárdáinak váz-

latos története. Kassa 1917 25—26.), ahol az új rendet különösen kedvelő Árpád-házi királyok bőkezű támogatásával a rendház rohamos fejlődésnek indult. Nem kétséges, hogy az esztergomi és budai kolostorok is részesültek a királyi kegy [bőkezű juttatásaiban, de valószínűtlen, sőt kizártnak mondható, hogy ez utóbbiak 1235-ben az elmélyedő, tudományos élet szűk-ségleteit úgy tudták volna szolgálni, mint a fehérvári kolostor. Hogy lehétett volna — csak például — oly gazdag könyvtárunk, mint amannak, mikor 8—10 esztendővel később rakták le csak alapját. Nem is kételkedik Fehérvár jelentőségében és elsőbbségében senki sem. Mindössze annyit jegeztünk meg, hogy egyesek, felre-magyarzván a tenyeket, Székesfehérvár helyett Gyulafehérvárot keresik azt a kolostort, amely Juliánuszt magáénak vallhatta. Ezzel azonban csak röviden utalunk arra, hogy míg Székesfehérvár kolostorát Magyarországi Pál valószínűleg még 1221-ben alapította, a gyulafehérvári kolostorról fennmaradt okmányaink csak az 1290—1300. évekből emlékeznek meg (l. m. 40. o.). Tehát minden bizonynyál jóval későbbi alapítási. Egyáltalán: Erdély déli részén telepíteti domonkos kolostorainkról csak oly késői okmányokat tudunk felmutatni, hogy valószínű, ezt az országrészt a rend csak a tatárjárás utáni restaurációs korszakban, sőt csak a közviszonyok helyreálta után népesítette be tagjaival.“ (Dr. Bendefy László: Az ismeretlen Juliánusz. Budapest 1936, 9—10. o.)

M. A.

Liszt Ferenc és Székesfehérvár. A Székesfehérvári Szemle 1935. évi III—IV. számában egy egykorú újságcikk révén ismertettük a nagy zeneköltő első kapcsolatát városunkkal. Bécsi hangversenyén 1822-ben egy fehérvári származású hangverseny-énekesnővel: Unger Karolinnal szerepelt együtt, aki később Olaszországba ment férjhez. Harsányi Kálmán Liszt regényében intimebb érzelmi szálakkal is fűzi egybe a művészt fehérvári származású hangverseny-társnőjével. Ez az esetleges kö-

rülmény azonban még nem ad felhatalmazást arra, hogy Liszt Ferencnek Fehérvárhoz való kapcsolatára igényt tartjunk. Fontosabbak azok az adatok, amelyeket Schwarzbach Flóra zongoművészről szíves jóvoltából rendelkezésemre bocsátott. Herman László győri zeneiskolai igazgató ez év elején ugyanis hozzája fordult, hogy fenti körülményre vonatkozólag, nemkülönben Lisztnek 1865. év szeptember 10-én Fehérváron keresztül Rómába való utaztában az itten lefolyt ünnepségről némi felvilágosítást nyújtson. A pályaudvaron Gebauer Izidor ciszt. tanár köszöntötte a művészt, akit barátja és tanítványa Reményi is elkísért eddig. Itt vettek egymástól érzékeny búcsút és a művész az Örök város felé vette útját. Sajnos, ezidőben városunknak még nem volt napilapja, így az akkori eseményeket nem rögzítették le, ezért csak családi feljegyzések adhatnának róla némi felvilágosítást. Gebauer beszédét a helybeli cisztercita rendház naplójában is kerestem, de hiába. Ennek kapcsán felvetődött az a hagyomány is, hogy Liszt Ferenc a nyolcvanas években Fehérvárot hangversenyezett volna. A hangversenyről magáról nagyon ellentétes adatok forognak közszájon. Schwarzbach Flóra öngyűsége lelkiismeretes utánjárására Somsichnak Lisztről szól életrajzában találta meg az első biztos adatot, mely szerint Liszt Ferenc 1883 február második felében pár napot töltött a püspöki palotában. Ezidőben látták is őt, amikor a székesegyházat megnézte. Ismét sajnálattal kell lerögzítenem, hogy városunk nélkülözi a legnagyobb mult századvégi helyi lapnak a „Székesfehérvár és Vidéke“-nek teljes példányát. A Múzeum csupán 1896-tól bírja végig a teljes példányokat, pedig sokszor nagy szükség volna rájuk, így ismét nélkülözniünk kellett az egykorú híradást. Végre Verebi Véghe Endre földbirtokos értesítette Schwarzbach Flórát Liszt Ferencnek 1883-ban Fehérváron tett látogatásáról

A nagy magyar zeneművész eszerint egy unokahugának látogatására készült, aki Saar nevű, akkor Fehérváron állomásozó dzsidás őrnagy felesége volt. Liszt ekkor felkérte Ve-

rebi Végh Endre bátyját Végh Jánost, akivel jó barátságban volt, legyen utitársa és kalauzolója Fehérváron. Értésülve erről Pauer János, akkori megyéspüspök, Lisztet és Verebi Véghet meghívta magához. Liszt és utitársa a délutáni vonattal utaztak Fehérvárra. Lisztet a Saar házaspár várta a vonatnál és őt a maguk vendégül le is foglalták, míg Verebi Végh János egyedül ment a püspökhöz. Másnap a püspök Liszt tiszteletére ebédet adott, amelyen Liszten és Végh Jánoson kívül résztvettek Boné Géza alispán, Havranek József polgármester, dr. Say József orvos és egy veszprémi kanonok. A pezsgős ebéd után Liszt és Végh János visszautaztak Budapestre. Liszt fehérvári hangversenyéről így — sajnos — semmi szó sem eshetik és egy egyszerű látogatással kell beérnünk.

Az említett levelezés egyes példányai a muzeum kéziratárában foglalnak helyet Fasc. XIII. 51—52 sz. alatt (Lt. sz. 191/1936.)

D. Á.

Péterfy Jenő székesfehérvári kapcsolatai. A muzeum kéziratanyaga egy levélgyűjteményt őriz, melyet a korán elhunyt, tragikus végű, nagy magyar kritikus Péterfy Jenő írt fehérvári rokonaihoz az Eltér család két nőtagjához Gizellához és Elizához. Dr. Lakatos Dénes ezt a levelezést az Irodalomtörténet 1926. 3—4. számában már ismertette egy alkalommal, de azóta újabb három levél került elő Schwarzbach Flóra zeneművészno tulajdonából. Hozzája fordultunk tehát e kapcsolat közelebbi megvilágítása céljából. Eltér megyei főorvos családjáról a Székesfehérvári Szemle 1936. évi I—II. számában Fehérvár XIX. századi kulturális életéről szóló cikkemben emlékeztem meg. E család otthona a múlt század 60-70-es éveiben Fehérvár egyik szellemi gócpontja volt. Minden művész, aki városunkba jött, felkereste dr. Eltérét. Akkoriban fordult meg Fehérváron a híres néger színművész Ira Aldrige is, aki Európát Shakespeare Othellojával elragadta. Dr. Eltérné Uffizi Elza, aki egyben kitűnő hangverseny énekesnő is volt, nyújtott át neki ez

alkalommal egy angol nyelvű felirással ellátott babérkoszorút. A felirat szövege az angol világlapokba is eljutott, de úgy mintha azt Budapesten nyújtották volna át neki, nem Fehérvárról. A művész ajánlással ellátott „Néger tánc”-okat adott emlékébe érte, melynek autogramma még ma is látható.

Az Eltér családnak 3 gyermeke volt, két leány Eliz és Gizella és egy fiú Péterfy szívét Eltér Eliz tartotta fogva és innen datálódik az az őszinte tisztelettel áthatott, finom lélekre valló levelezés, mely a 60 és 70-es évek között folyt le. „Szellemi” és „szemérmes” ezt lehetne Péterfy lelkére mondani. A későbbi nagy kritikus nemcsak zenekedvelő, hanem maga is zeneművelő volt, mert igen szépen hegedült. De már akkor felismerték benne a tudóst és művészt egy személyben. Egyik levélben a „hegedű” és „tudomány” előtt hajlonganak a kis huncut virágok. Egy alkalommal dr. Eltérék vendége is volt az író, ahol bizonyára mély benyomást gyakorolt rá a család élete és sok indítást is kaphatott belőle. Kerti és házi foglalkozástól a délutáni klasszikus költőkből való felolvasáson keresztül a házi zene-estélyekig mindenre volt ebben a nemes családi környezetben idő és gond. Maga Farkas püspök is sokat megfordult e házban.

A levelezés 1872-ben ér véget. Ekkor ment a „kedves Eliz” férjhez és lett dr. Gröllerné, míg a „komoly Gizella” 1874-ben ment férjhez a derült kedélyű, szípkórás szellemű és széleskörű műveltségű dr. Schwarzbach hadbíróhoz. A nagy kritikusnak ez az ifju szerelme érdekes bepillantást nyújt fejlődő lelkivilágába, mimózaszerűen érzékeny művészelkébe. A levelek részletesebb tárgyalása, esetleg kiadása sokban hozzá fog járulni Péterfy Jenő életének, illetőleg halála titkának megvilágításához.

Az Eltér családról és Péterfy Jenő viszonyáról szóló levelezést a muzeum kéziratára őriz Fasc. XIII. sz. alatt. Schwarzbach Flórának ezt megvilágító sorai ugyanott találhatók 50. sz. alatt.

D. Á.

A muzeum átrendezése. A muzeum kibővítésével kapcsolatban a gyűjteményeket egészen át kellett csoportosítani, amit a régi helyiségekben sikerült is elvégezni. E munkálatok folytán a lépcsőházban faragványos kövek elhelyezésére kopád készült, az emeleti előcsarnokot pedig régi, művészi vasrácsos ajtókkal szereltük föl. Az ekként elkülönített teret egyik oldalon az egyházművészet, a másikon a természetrajzi gyűjtemény kapta meg. A régészeti csoport négy teremre elosztva sokkal áttekinthetőbb és hatásosabb lett. A Prohászka-emlékgyűjtemény megmaradt középpontnak. A történeti emlékeket is sikerült egy nagyobb terembe együtt és időrend szerint felállítani. Külön helyiséget kaptak a 10-es százakok emléktárgyai és a világháborús emlékek. A legújabb kor kultúrtörténeti részének igyekeztünk iparművészeti jellegét kidomborítani, a madárgyűjteménynél a biológiai szempontokat érvényesíteni. Az új épületben elhelyezendő néprajzi és képtári anyag felállítása a folyó év feladata. A rendezési munkálatokat Marosi Arnold irányításával Joachim József tb. muzeumműr, Radeczky Jenő tb. muzeumi gyakornok és Lencsés József altiszt végezték.

M. A.

A muzeum képtára. Az évek óta vajdó képtár kérdése ez évben úgy látszik megoldást fog nyerni. A Vallás és Közokt. Miniszter úr megbízásából a husvétii ünnepek alatt itt tartózkodott körünkben Csányi Dénes az Orsz. Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Látogatásának célja az volt, hogy egyrészt tájékozódjék a muzeum helyzete felől, annak tudományos értékét képviselő szerepéről, másrészt hogy a leendő képtár kialakítására vonatkozó útmutatásokat megadja és a képanyag összeállításával kapcsolatosan előzetes tájékozódást szerezzen. A nagynevű festő és egyben műtörténeti kutató, kinek csak legújabb érdekes felfedezései is a felsőmagyarországi táblafestészetről megmozgatták a műkritikusok világát, legnagyobb elismerését fejezte ki a látottak és hallottakra vonatkozólag és most már

gyors ütemben siettetni a berendezés elkészülését, melynek befejeztével a Szépműv. Múzeum letétként átengedett képanyaga is s múzeum rendelkezésére áll majd. Ezáltal immár teljessé válik az a program, melyet a Muzeumegyesület maga elé tűzött, hogy a képzőművészet útján is fejlessze, finomítsa az izlést és központja legyen Székesfehérvár művészeti életének.

D. Á.

Halálozás. Érzékeny veszteség érte a múzeumot akkor amikor a Mindenható kifürkészhetetlen akaratából élete virágában, munkássága teljében álló munkatársát dr. Brunner István lovasberényi körorvost szólította el sorainkból. Fiatalos buzgósággal, szinte lázas tevékenységgel állott bele az archeológia művelésébe, mint ha érezte volna, hogy nem sok idő adatott már neki a munkából. Óriási akarattal bár, de gyenge szívvel nem tudta a belé helyezett reményeket beteljesíteni. Rövid néhány év alatt azonban Lovasberény régészetét annyira fellendítette, hogy példával szolgálhat arra, mint lehet a közösekben belül céltudatos kutatással a föld alól feltárni a multat és egyben a múzeummal karöltve a tudományos gyűjtést és történetet szolgálni. Lovasberény eddig ismert lelőhelyeit kiegészítette, azokról felvételeket, helyszíni rajzokat készített és a tud. bibliografia felhasználásával mindjárt fel is dolgozta. Az ő gondos gyűjtésének köszönheti a múzeum egyik igen értékes bronzkori csoport leletét: egy vándoriparos raktár anyagát.

Nem kisebb veszteséget jelentett Klöckner József könyvkereskedő halála is. Székesfehérvár kulturális és kereskedelmi életében közel egy évszázada tevékeny részt kért magának a Klöckner család. Ha édesatyja néhai Klöckner Péter a város könyvkereskedelmét megszervezte és a fehérvári sajtó első támogatója volt (Ő adta ki t. i. városunk első napilapját a „Székesfehérvár“t); úgy Klöckner József azt modern értelemben kifejlesztette és kiadványaival a régi fővárosi könyvkereskedés (Grill, Pfeiffer) nivójára

emelte. E mellett a muzeum és Muzeumegyesület mindennemű kulturális törekvésének kezdettől fogva készsége támogatója volt mindenkor.

Nyomatványgyűjteményünk sokat köszönhet az ő gondos szemének, mellyel meglátta, mi jelenthet értéket a muzeum számára.

D. Á.

Hivatalos tudósítások.

Választmányi ülés. 1937 március hó 23-án tartott ezévi első választmányi gyűlésünkön Dr. Kepes János ügyvez. alelnök elnöklete mellett jelen volt Dr. Goschi Péter, Dr. Korniss Elemér, Marosi Arnold, Márton Jakab, Dr. Mészöly József, Tarján Pál vál. tagok; Joachim József, Majláthy Lipót tb. muzeumőrök.

A titkári jelentés kapcsán Dormuth Árpád meleg szavakkal parentálta el az időközben tragikus hirtelenséggel elhalt Dr. Brunner István és Klöckner József vál. tagokat. Mindketten lelkes támogatói voltak a muzeum törekvéseinek. Ugyanakkor bejelentette 3 tag kilépése mellett Bokor András, Homoki Ferenc, gr. Zichy János István, (Timárpuszt), a Szfvári Gazdakör, Szfvári Vörösmarty Kör belépését.

Marosi Arnold muz. igazgatói jelentésében beszámolt több folyó-ügyről. Mohács város történeti kiállítást rendez, melyen azonban nem veszünk részt. A Műeml. Orsz. Biz-tól 100 P-t kért az egyesület a Tác-főveny-pusztai ásátásnál a földtulajdonosok kártalanítására, ismét rámutatva a leletek konzerválásának szükségességére. Székesfehérvár idegenforgalmi vezetőségének felszólítására közöltük, hogy az 1938-as Szent István-év alkalmával a muzeum önálló kiállítást nem rendez, de mindennemű körébe vágó ünnepi megnyilatkozást készségesen támogatni óhajt. Az Arch. Hung. hét példányát sikerült eihelyezni. Erzékenyen érinti az egyesület működését a Be-

lügymin. amaz intézkedése, hogy a vármegye költségvetéséből törölte a muzeumi segélyre beállított 3000 P-t. Ebben az ügyben az egyesület újabb kérelemmel fordult a vármegyéhez, és kérte a segély állandó jellegű megállapítását.

A pénztári ügyek bemutatása után az építési munkálatok állásáról számolt be, majd a téli muzeumi munkálatokat ismertette. — Néprajzi gyűjteményünk tökéletesítése céljából Dormuth Árpád a tél folyamán a Velencei tó halászatának és nádvágásának egyes jeleneteiről fényképfelvételeket készített, és teljessé tette a halászszerszámok gyűjtését. — Március folyamán Ráckeresztúrra utazott ki, ahol egy kelta-római sírmaradványt nézett meg, és a váli völgyből jövő római útnak folytatását Baracska-Ráckeresztúr-Batta felé vizsgálta meg.

Belső munkálatok során Marosi Arnold megkezdte a néprajzi terem elrendezését, melyben Joachim József és Radetzky Jenő muz. gyak. segítettek. Egyben a leltár irodalmi adatait egészítette ki és feldolgozta a tácfővenyusztai és Csákerényi ásátás leleteit. Óriási munka volt a bazilikai ásátás szórványos leleteinek kiválogatása, mert az anyag legnagyobb része újabbkori cserepekből állott leülül annak, hogy a város szemetet hordatott a Henszlmann ásátás feltárt részeinek betemetésére.

A jövő teendő megbeszélése után az ülés bezárult.

Kelengye
Vászon
férfi és női
fehérműek a
legjobb minőség-
ben olcsón

FRÖSCHL

-NÉL

Barátok épülete.

**V E - V I
C I P Ó**

SZÉKESFEHÉRVÁR

Nádor utca 21. szám.

Elsőrendű minőség

—modern forma—

Mérsékelt árak.

Tel. 179.

TÓTH KÁROLY

FÉNYKÉPÉSZMESTER MŰTERME

SZÉKESFEHÉRVÁR, BAZILIKA-TÉR 3.

TELEFON: 431.

Művészi
munkák.
Nagyítások.
Pasztell,
Aquarell stb.

Amatőr munkák
kidolgozása.
Szolid árak.
Aranyérmekkel
stb. kitüntetve.

Női-, férfi szövetek

Selymek

Mosó áruk

Vászon- és asztalneműek

Harisnyák

Női- és leánykabátok

Szőnyegek, függönyök

DEÁK TESTVÉREK

áruházában

SZÉKESFEHÉRVÁR. KÁROLYKIRÁLYTÉR 2.

Alapítási év 1843-ban.

Ádám Károly budapesti kézimunka nagykereskedés
lerakata.

Legolcsóbb

Legjobb

fűszer és

csemegeárúkbán

Héjj Testvérek

Városháztér.

Férfi Női divatcikkek

Gyermek és bábé áruk

Cipők, utazási, sport felszerelések

legolcsóbban

KNAZOVITZKY

divatáruházában.

Turistáknak kirándulóknak és
cserkészeknek

HUSKONZERV

SZARDINIA

SZALAMI

S A J T

legelőnyösebben

SZIGETHY TESTVÉREK NÉL

SZÉKESFEHÉRVÁR

KOSSUTH-UTCA.

Karl
Kajofi
Rum

ALAPÍTÁSI ÉV 1855.

SZÉKESFEHÉRVÁRI
ÉS FEJÉRMEGYEI
TAKARÉKPÉNZTÁR

KÖZPONT:

NÁDOR-U. 17. TELEFON 43.

FIÓKOK:

ADONY, SÁRBOGÁRD.

SAFE - DEPOSIT.

FOGLALKOZIK A BANKÜZLET MIN-
DEN ÁGÁVAL.